

с. 89 кар. 305 - 11

КЪАРАЧАЙ ТИЛ

БАШЛАНЪАН ШКОЛЪА КИТАБ
2 КЛАСС
ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ, ТИЛГЕ ЮРЕТИУ

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1963

БЕЗЮЛАНЫ А. бла СЮЙЮНЧЛАНЫ Х.

КЪАРАЧАЙ ТИЛ

БАШЛАННЪАН ШКОЛГЪА КИТАБ
2-чи КЛАСС

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ДЖАЗЫУ,
ТИЛГЕ ЮРЕТИУ

*Биринчи чыкъгъаны
Къарачай-Черкес облоно
бегитгенди*

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧВРКЕССК — 1963

§ 1. Биринчи классда окъулгъанны къайытарыу.

Сёлешю айтымладан къуралады.

1. Сёлешген, окъугъан заманда хар бир айтымдан сора ауаз тыйылгъан этеди.

2. Джазгъан заманда айтым бошалгъандан сора **точка (.) салынады.**

3. Айтымда биринчи сёз **улли хариф** бла башланыб джазылады.

1-чи иш. Окъугъуз да ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Биз колхозда ишледик. Сафар бузоуланы кютгенди. Науруз къойчулагъа болушханды. Аминат къаз балаланы ёсдюргенди.

2-чи иш. Окъугъуз, ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Точкала бла улли харифлени керекли джерлерине сала, айтымланы джазыгъыз.

Кырдык саргъалды тереклени чапыракълары агъадыла сууукъ джел урады къанатлыла учуб кетедиле сентябрны биринде школга джыйылабыз.

3-ю иш. Окъугъуз, керекли джерине точкала бла улли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Мен быйыл экинчи классда окъуйма бизни классыбыз джарыкъды усдаз бизге джанты затла кёргюздю биз школубузну сюебиз.

4-ю иш. Окъугъуз да бу хапарда ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Хапарга ат атагъыз.

Танъ атды кюн кыздырды сабийле суу джагъасына кетдиле ала къууаныб джууунадыла андан сабийле бачхага бардыла ала анда ишлегенлеге болушдула.

Алгын хапарны атын, аны тюбюнде хапарны кесин джазыгъыз. Керекли джерлеге точкала салыгъыз.

Словарь бла ишлеу.

1. Суратха къарагъыз, аны тюбюнде айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына магъанасы бла келиширик сёзлени салыгъыз.

... келедиле. Алларында ... келеди.

1. Точкаланы орунларына къайсы сёзлени салыргъа керекди?

2. Ол сёзлени китабны ахырында сёзлюкде табыгъыз.

3. Ол сёзлени окъугъуз, къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

4. Айтымланы джазыгъыз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз.

5. Сёзлени тюз джазылгъанларын словаргъа къараб билигиз.

5-чи иш. Точкаланы орунлары на онъ джанында сёзледен сала, айтымланы джазыгъыз.

Кёкде ... айланадыла.

Кёче ... кургъакъ нартюхлени шы-
пырдатады. ... тереклеге кырау къа-
гъады. Колхозчула ... джыйдыла.

Былай джылны не чагъында болады?

нартюх
эртденликде
булутла
джел

6-чы иш. Куплетни эшитдириб окъугъуз. Анда айтымла-
ны табыгъыз, сайлаб, юч айтымны джазыгъыз.

Билим бизге джолну керир.

Билим бизге насыб берир.

Ленинни окъууу бла

Сокъур кёз да дуняны кёрю.

Мечиланы К.

7-чи иш. Бу сёзледен айтымла къурагъыз. Айтымланы
джазыгъыз.

Окъуйду, китаб, Ахмат; завод, Ибрагим, ишлейди;
болушургъа анам, мен; джырларгъа, къойчу; иги ишле-
гени, ючюн, Мурад, алды орден.

1. Биринчи айтымда ненча сёз барды?
2. Экинчи айтым ненча сёзден къуралгъанды?
3. Тёртюнчю айтымны ненча сёзден къурагъанса?
4. Бешинчи айтымда ненча сёз барды?

Сёз ючюн. Ибрагим заводда ишлейди.

Айтым сёзледен къуралады.

8-чи иш. Соруулагъа джуаб беригиз. Джууабыгъызны
джазыгъыз. Айтымны къаллай хариф бла джазыб башларгъа
кереклисин унутмагъыз.

1. Сен къайсы классда окъуйса?
2. Сени атанъ къайда ишлейди?
3. Сен къайсы элде джашайса?
4. Элде клуб бармыды?

Юлгю. Мен экинчи классда окъуйма.

9-чу иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

1. Т ... лк ... бёрюден гитчеди. 2. Ийн ... кнн хайыры уллуду. 3. Сабан сюрюуде ёгю...ню орнун трактор алгъанды. 4. ... озу макъырады. 5. ... ырдык саргъалды.

10-чу иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала джазыгъыз.

1. Та ... да къар джа... ду. 2. Бизни элни къаты бла су... барады. 3. Малны...рма. 4. Къачханны къу...ма. 5. халкъла ...рушну суймейдиле.

11-чи иш. Керекли джерге *къ*, *гъ* харифлени салыгъыз.

1. ...аз юй ...анатлыды. 2. Бу...а ёкюреди. 3. Халимат ...анъада джазады. 4. ...ойчу сыбызгъысын со...ады. 5. Бизни таўла ичлеринде ба...ыр табхандыла. 7. ...обуз таўуш эшитиледи.

Къоргъашын деген сёзню словарчыгъыгъызгъа джазыгъыз.

12-чи иш. Назмуну окъугъуз, *нъ* таўушу болгъан сёзлени табыгъыз. Назмуну экинчи кесегин джазыгъыз, *нъ* харифни тюбюн сызыгъыз.

Иги сёз джомакъды, джырды,
Иги сёзсюз дуния тарды,
Джюрек, джол да къаранъыды;
Иги сёз кёз джарыкъды,
Джылы отду от джагъада.
Ол къоруулайды душманынъдан.
Тоюнъ-къууанчынъ—иги сёз,
Кюнде къууанчынъ—иги сёз,
Кюнде таянчакъ—иги сёз,
Къаманъ-къылычынъ иги сёз.

Мечиланы К.

Сёзде бѣлюмле.

Самолёт учады.

1. Айтымны биринчи сёзюнде ненча ачыкъ таууш барды?

2. Мийикде деген сёзде ачыкъ тауушланы айтыгъыз.

3. Учады деген сёзде ненча ачыкъ таууш барды?

4. Сиз билген ачыкъ тауушланы барысын да айтыгъыз.

Сёзле бѣлюмлеге юлешинедиле. Сёзде ненча ачыкъ таууш болса, анча бѣлюм болады. Сёз ючюн, Самолёт деген сёзде юч ачыкъ таууш барды, анда юч бѣлюм барды: *са-мо-лёт*.

13-чю иш. Хапарны джазыгъыз. Биринчи бла бешинчи айтымны сёзлерин бѣлюмлеге юлешигиз. Къалгъан айтымлада ачыкъ харифлени атларын айтыгъыз.

Бизни элде джангъы школ ишленнъенди. Энди сабийле барысы да эртденликде окъуйдула. Анда тюрлю-тюрлю ишлеге юренирча мастерскойла бардыла. Школну аллында тоб ойнар джер да барды.

Бу суратлагъа къарагъыз. Точкаланы орунларына керекли бѣлюмню сала, сёзлени джазыгъыз.

Авто...

Киш...

сабий. . . .

. . . рек

Ёгюз

. . . ла.

*14-чю иш. Бир, эки, юч, төрт, беш бёлюмю болган сёз-
ле табыб джазыгъыз.*

*Сёз ючюн. Школ, Хамид, терезе, хапарчыкъла,
школчуларыбыз.*

15-чи иш. Сёзлени бёлюмлеге юлешигиз.

*Колхозчу, клуб, сурат, бёлюмле, кёгюрчюн, хапар,
джумушакъ, школчула, малчыларыбыз.*

Юлгю. Кол-хоз-чу.

1. Сёз бир тизгинден башха тизгиннъе бёлюм-леге бёлюннъенича кёчюрюледи: *ар-баз, пар-та, ха-пар-чыкъ-ла, тау-чу, ха-уа, суу-укъ, кий-им.*

2. Сёзню бир тизгинден башха тизгиннъе кёчюрген заманда джанъыз харифни бошалгъан тизгинде къояргъа, неда джанъы тизгиннъе кёчюрюрге джарамайды: *ус-таз, ата-быз, сюрюу-чу.*

3. Ъ бла ь харифле сёзде кеслерини алларында келген харифледен айырылмай джазыладыла: *подъезд, пись-мо, боль-ница.*

16-чы иш. Тюбюндеги сёзлени тизгинден джанъы тизгиннъе къалай кёчюрлюк эсегиз, алай джазыгъыз: *кёгюрчюн, ариу, джаш, ата, халкъ, письмо, къойчу.*

Сёз ючюн: *кё-гюрчюн, кёгюр-чюн.*

17-чи иш. Бу тюбюндеги сёзле бла айтымла къураб джазыгъыз.

Съезд, подъезд, письмо, пальто.

Ол сёзлени къалай джазылгъанларын унутмазча иги билигиз.

18-чи иш. Айтымланы токъугъуз да джазыгъыз. Экиленнъен къысыкъ харифлени тюблерин тартыгъыз.

1. Исса Иссисуугъа кетгенди. 2. Анна Ивановна классха кирди. 3. Абдулла дерсин окъуйду. 4. Колхоз бачхасындан уллу хайыр алады. 5. Мени эгечим касир болуб ишлейди. Бизни къыралда кёб миллет джашайды. 7. Анам чилле джаулугъун къысды.

Джанъы тизгиннъе экиленнъен къысыкъ харифлени бири кёчеди: *ам-ма, Ис-са, ул-лу, кас-са, клас-сыбыз, Абдул-ла.*

19-чу иш. Экиленнъен кысыкъ харифлери болгъан сёзле табыгъыз, аланы бёлюмлеге юлешиб, джазыгъыз.

20-чы иш. Куплетни эшитдириб окъугъуз. Сёзлени биринчи бёлюмлеринде ачыкъ харифлени джазыгъыз.

Салам айтама, ёхдем Теберди,
Сени терен ёзенинъе!
Ненча адам келиб къайытды
Алибек, Доммай тюзюнъе.

Габайланы А.

Б (джумушакъ белги) хариф.

Пальтому тешдим.

1. Пальтому деген сёзде ненча таууш барды?

2. Ол сёзде л къалай эшитиледи?

Классха кирдим.

3. Классха деген сёзде да л алаймы эшитиледи?

21-чи иш. Сёзлени джазыгъыз. Алада джумушакъ белги къалайда джазылгъанына эс бёлюгюз. **Б** харифни тубюне сыз тартыгъыз.

Председатель, секретарь, учитель, артель, шинель, тетрадь, письмо, пальто, больница.

22-чи иш. Башындагъы сёзледен бешисин сайлагъыз да, ала бла беш кысха айтым къураб, джазыгъыз.

Б таууш кёргюзмейди. Ол харифди. Орус тилден кирген сёзлени араларында неда ахырларында джазылады: *шинель, пальто.*

Б аллындагъы кысыкъны джумушакълыгъын билдирир ючюн джюрюйдю: больница, Ставрополь.

23-чю иш. Айтымланы джазыгъыз, ь харифни тубюне сыз тартыгъыз.

1. Сентябрь башланды. 2. Биз школгъа джюрюйбюз. 3. Учитель меннъе тетрадь берди. 4. Мен ариу

джазама. 5. Лейлагъа джанъы пальто алгъандыла. 6. Автомобиль къызыу барады. 7. Бизни элде больница ишленнъенди.

Январь, февраль, апрель, июнь, июль, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь деген айланы атларыны ахырларында **ь** джазылады.

24-чю иш. Январь ай джылны не чагъында болады?

Аны юсюнден къысха хапар джарашдыргъыз. Хапарны юч айтымын джазыгъыз.

25-чи иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз.

1. Январда уллу къар джауду. 2. Умарны атасы колхозну председателиди. 3. Бизни элде учителле джашаргъа юй ишленнъенди. 4. Мени анам больницадан чыкъды.

Ахырында **ь** (*джумушакъ белги*) болгъан сёзлеге назик джалгъаула джалгъансала, ала джумушакъ белгисиз джазыладыла: *учитель—учителни, шинель—шинелни,*

26-чы иш. Бу сёзлени ахырларына джалгъаула къоша, айтымла къурагъыз, джазгъан да этигиз.

Февраль, апрель, автомобиль, секретарь, шинель тетрадь.

Юлгю. *Азрет шинелин кийди.*

ь сёзню арасында хаман да джазылады: *письмо, письмону, письмога, письмода.*

27-чи иш. Айтымланы джазыгъыз.

1. Учитель тетрадха къарайды. 2. Ноябрьда сууукъ джел урады. 3. Мени джылы пальтом барды. 4. Аминат письмо алды. 5. Сюлеменни анасы больницада ишлейди. 6. Совхоз сабан сюрюрге хазыр болгъанды.

Ъ (къаты белги) хариф.

Бюгюн сьезд ишин башлайды.

Подъездни къатында машина тохдады.

1. Сьезд деген сьезде
ненча таууш барды?	3. Подъезд деген сьезде
де тауушланы атларын ай-
тыгъыз.
2. Аны харифлери уа
ненчадыла?	4. Ол сьезде ненча ха-
риф барды?
	5. Башында айтымланы
джазыгъыз.

Ъ таууш кьргюзмейди. Ол харифди. Орус тилден кирген сьезню арасында джазылады. Ачыкъ тауушну аллындагъы кысыкъ тауушдан айырыб айтыр ючюн джурюйдю: сьезд, подъезд.

§ 2. Тауушла бла харифле.

Сьез тауушладан кьуралады.

Ат кишинеди деген айтымда биринчи сьез эки тауушдан кьуралгъанды: *биринчи—а, экинчи—т.*

1. Кишинеди деген сьезде уа ненча таууш эшитиледи?
2. Ол тауушланы атларын айтыгъыз.
3. Терекчикле деген сьезде ненча таууш барды?
4. Ол сьезде ачыкъ тауушланы табыгъыз.
5. Аны кысыкъ тауушларыны да атларын айтыгъыз?

Тауушла, алагъа кьере харифле да, не ачыкъ, не кысыкъ боладыла.

Ачыкъ тауушланы *а, о, у, ы, и, э, (е), ё, ю* харифле бла джазабыз.

Къысыкъ тауушланы *б, в, г, гъ, д, дж, ж, з, к, къ, л, м, н, нъ, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ* харифле бла джазабыз.

Тауушланы биз айтабыз эмда эшитебиз, харифлени уа кёребиз эм окъуйбуз.

28-чи иш. Хапарны окъугъуз, джазыгъыз, ачыкъ харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Таудан аязчыкъ урады. Джарыкъ, джазгъы танъ атды. Джаныуарла уяндыла. Къанатлыла эришиб джырлайдыла. Ала кюнню тиерине къууанадыла.

29-чу иш. Назмуну окъугъуз да, биринчи тёрт тизгинин джазыгъыз. Къысыкъ харифлени табыб, тюблерине сызла тартыгъыз.

Нечик игиди окъугъан!

Школгъа окъургъа баргъан,
Къолуна къаламны алгъан,
Окъуугъа кёлюн бек салгъан—
Нечик игиди окъугъан!

Окъууду бизни ёсдюрген,
Этген муратха джетдирген,
Хар иште да къууандыргъан—
Нечик игиди окъугъан!

Т. Зумакулова.

Назмуну азбар этигиз.

30-чу иш. Айтымланы джазыгъыз.

Асфальт джол бла машина барады. Аллыбызда таула кёрюнедиле. Бир-бирлери башларына акъ бёрк кийгенча агъарадыла. Джол джанында терекле тизилиб

сюеледиле. Къайын терекле чачларын бошлаб, къубу-
ладыла. Суучукъгъа джетдик. Машина тождады. Къол,
бет джуууб олтурдукъ. Къалай ариуду тегерек. Му-
рулдаб башлайса. Джюрек джырлайды. Ол джерни
ариулугъуна къууанады.

1. Машина деген сезде
тауушланы айтыгъыз.

2. Анда ненча хариф
барды? Аланы атларын ай-
тыгъыз.

3. Таууш бла харифни
не башхалыгъы барды?

Къарачай алфавит.

Аа	Бб	Вв	Гг	Гъгъ	Дд	Дждж		
а	бэ	вэ	гэ	гъа	дэ	джэ		
Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии	Йй	Кк	Къкъ	Лл
е	ё	жэ	зэ	и	къыха и	ка	къа	эл
Мм	Нн	Нъ нъ	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	
эм	эн	нъа	о	пэ	эр	эс	тэ	
Уу	Ўў	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш		
у	къыха у	эф	ха	цэ	чэ	ша		
Щщ	Ъъ	Ыы	Ьь	Э	Юю	Яя		
ща	къаты белги	ы	джумушкъ белги	э	ю	я		

Харифле бары бир джорукъда орунларына ти-
зилселе, алфавит боладыла. Аланы хар бирини аты
барды.

Алфавитни азбар этигиз.

31-чи иш. Бу сёзлени алфавит джорукъда джазыгъыз:

Май, билим, окъуу, сабий, ат, кёлек, пальто, китаб, той, джарыкъ, январь, ёгюз, юй, гебен, дарий.

32-чи иш. Сизни классда окъугъанланы тукъумларын алфавит джорукъда джазыгъыз.

33-чю иш. Сизни классда окъугъанланы атларын алфавит джорукъда джазыгъыз.

Сёз ючюн. *Абдулла, Бияслан...*

§ 3. Уллу харифле.

Арбазда Харун бла Мусса тоб ойнайдыла. Харун Акъбайланы Хасанны джашыды, Мусса уа Ёртенланы Унухну кичи джашыды.

1. Башында айтымлада адамланы атларын, тукъум- ларын табыгъыз.		2. Ол сёзле къаллай харифле бла джазылыб башланадыла?
--	--	---

34-чю иш. Айтымланы окъугъуз, адамланы атларын, аталарыны атларын, тукъумларын джазыгъыз.

Александр Сергеевич Пушкинни назмуларын билмеген адам табылмаз. Лев Николаевич Толстой дунягъа белгили писателди. Антон Павлович Чеховну ала-мат хапарларын уллула сабийле да суюуб окъуйдула.

35-чи иш. Сизни классда окъугъан къызчыкъланы атларын алфавит джорукъда джазыгъыз.

36-чи иш. Сизни классда окъугъан джашчыкъланы тукъумларын алфавит джорукъда джазыгъыз.

37-чи иш. Айтымланы окъуб, джазыгъыз. Адамланы атларыны, тукъумларыны тюблерине сызла тартыгъыз.

Къочхарланы Къасбот къарачай литератураны ата-сыды. Аны назмуларын кѣб адам азбар биледи. Аппаланы Хасанны „Къара кюбюр“ деген китабын адамла суйюб окъуйдула. Ёртенланы Азрет къарачайны белгили поэтиди.

38-чи иш. Соруулагъа джууаб беригиз. Джууабларыгъызны джазыгъыз. Дежурный болгъанланы тукъумларыны эм атларыны тюблерине сызла тартыгъыз.

Тюнене не кюн эди? Дежурный ким эди? Бюгюн не кюндю? Бюгюн дежурный кимди? Тамбла не кюндю? Тамбла дежурный ким боллукъду?

(Ыйыкъда кюнле: баш кюн, гюрге кюн, бараз кюн, орта кюн, байрым кюн, шабат кюн, ыйых кюн).

39-чу иш. Адам атладан тукъум атла къураб джазыгъыз.

Адам атла: *Алий, Боташ, Хасан.*

Юлгю. *Алий—Алийлары.*

40-чы иш. Адам атланы окъугъуз. Юлгюдеча, тукъум атла къурагъыз:

Алий—Осман, Ханыча—Хамид, уллубаш—Ибрагим, Байрамукъ—Мариям, Сарыбаш—Назифат.

Юлгю. *Алийланы Осман.*

41-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сѣалени сала джазыгъыз:

Мени тукъумум ...

Мени атым ...

Мени атамы аты ...

Мени эгечими аты ...

Бизни классны окъутхан усдазны аты ...

Мени бла олтургъан окъуучуну аты ...

Мени нѣгерими аты ...

(Устазны аты бла атасыны атын кѣргюзюгюз).

42-чи иш. Хапарчыкыны окъуб, джазыгъыз. Базыкъ басылгъан сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Окъуучуну хапары.

Мен **Къарачайда** джашайма. **Къарачай** ариу шахарды. Школубуз **Ленин** атлы орамдады. Къарт атам бла къарт амам **Хурзукда** джашайдыла. Окъуу джыл бошалгъанлай, алагъа барлыкъма. Мен **Хурзук** сууунда джууунургъа бек сюеме.

|| Шахарланы, эллени, орамланы, сууланы атлары ||
|| уллу хариф бла башланыб джазыладыла. ||

43-чю иш. Алгъын шахарланы, аны ызындан эллени, андан сора уа сууланы атларын джазыгъыз.

Москва шахар, Джѣгетей эли, Къарачай шахар, Къобан суу, Джангы эл, Учкулан суу, Волга суу, Харьков шахар, Днепр суу, Черкес шахар, Гум суу, Нарсана шахар.

Шахарла:

Элле:

Суула:

44-чю иш. Окъугъуз да джазыгъыз. Шахарланы атларыны тюблерине сызла тартыгъыз.

Ленинград, Волгоград, Севастополь, Одесса Уллу Ата джурт урушда кеслерини джигитликлери бла бютѣу дуняны сейирсиндиргендиле. Алагъа бизни халкъыбыз герой шахарла деб атагъанды.

Бу шахарланы геройлукъларын биз бир заманда да нутмазбыз.

45-чи иш. Джазгъан заманда сууланы, шахарланы атларында уллу харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Волга.

Бизни кыралда бек уллу сууланы бири Волгады. Анъа Москва, Ока, Кама кыошуладыла. Волга бла Донну арасында уллу канал ишленнъенди. Энди ала да бир-бирине кыошулгъандыла. Волганы джагъаларында сахар кёбдю: Астрахань, Волгоград, Саратов, Куйбышев, Ульяновск, Горький. Волгада уллу кемеле джюрюйдюле. Ол ариу сууну юсюнден кёб джыр джырланадыла.

46-чы иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз. Скобкаланы салмагъыз.

Биз (... сахарда) джашайбыз. Бизни кыатыбыз бла ... (... суу) барады. Бизге (... эл, ... сахар) джууукъдула.

Юлгю. Биз Кырачай сахарда джашайбыз.

47-чи иш. Окъугъуз да джазыгъыз. Адам атланы, тукъумланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Батырбекланы Магомет, Борисов Коля, Орусланы Науруз бир классда окъуйдула. Ала татлы тенъледиле, окъууда алчыладыла. Артха кыалгъанлагъа ала сыйюб болушадыла. Науруз Айшатха орус тилден болушады. Магомет Сергеева Нинаны дженъил тергерге юретеди. Коля уа Болурланы Иссаны тюз джазыгъа юретеди.

48-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Джазыгъыз. Эллени атларыны тюблерине сызла тартыгъыз.

1. Быйыл Черкес сахарда кёб юй ишленнъенди.
2. Алгын Кыобан бла Теберди суула кыошулгъан джерде эл да болмагъанды. Энди алайда Кырачай сахар кыуралгъанды.
3. Магомет Ростовда окъуйду.
4. Киев бек ариу сахарды.
5. Бизни кыралда Москва бла Ленинград бек уллу сахарладыла.
6. Биз Тебердиде джашайбыз.

§ 4. Къайытару́.

49-чу иш. Окъугъуз да, мында ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Ол айтымланы джазыгъыз. Уллу хариф бла точка салыргъа унутмагъыз.

Къонъурау зынъырдайды дерс бошалады сабийле классдан чыкъдыла ала школну арбазында оюн къурадыла ойнау солууду.

50-чи иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, бу айтымланы джазыгъыз.

Ам...а урчугъун и... иреди. Абдул... а дерсин окъуйду. Айшат пальтосун ки... иб, тышына чыкъды.

1. Айшат деген сезде ненча таууш барды? Ол сезде харифлени атларын айтыгъыз.

2. Тышына деген сезде ненча таууш барды? Аны бѐлюмлери уа ненчадыла?

3. Ол сезде кысыкъ тауушланы атларын айтыгъыз.

4. Къарачай алфавит ненча харифден къуралады?

5. Ачыкъ тауушланы атларын айтыгъыз.

51-чи иш. Тюбюнде сѐзледен айтымла къурагъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Насыблы, биз, джашайбыз,
Уруш, тьююлдю, керек, бизге,
Рахат, биз джашауну сюебиз,
Хорласын, рахатлыкъ, урушну.
Дуняны, юсюнде, орун, урушха,

табылмасын!

Юлгю. Дуняны юсюнде урушха

орун табылмасын!

52-чи иш. Бу сѐзлени бѐлюмлеге юлешигиз:

Заман, тамбла, кюн, орундукъ, сѐзд, алтынчы, къар, къарылгъач, къоян, джолоучу, председатель.

53-чю иш. Айтымланы окъугъуз да джазыгъыз.

1. Мени къарнашым барды. Аны аты Джагъафарды. Ол аскерде къуллукъ этеди. Мен анъа письмо джазама. 2. Биз школ бачхада ишлейбиз. 3. Сабийле тереклеге иги къарайдыла. 4. Ишлемеген тишлемез.

1. Биринчи айтымда ненча сёз барды?

2. Барды деген сёз ненча тауушдан къуралгъанды? Ол тауушланы айтыгъыз.

3. Ол сёзде ненча хариф барды? Атларын айтыгъыз.

4. Письмо деген сёз ненча тауушдан къуралгъанды?

5. Анда харифле уа ненчадыла?

6. Пальто деген сёзде уа тауушла бла харифлени санлары тенъмиди?

Бир-бир сёзде тауушла бла харифлени саны тенъ болмайды. Письмо деген сёз беш тауушдан къуралгъанды, харифлени саны уа алтыды.

54-чю иш. Бу тубюндеги сёзле бла айтымла къураб джазыгъыз.

Тетрадь, пальто, больница, учитель.

1. Ол сёзлени хар биринде ненча таууш барды?

2. Алада харифле бла тауушланы санлары тенъмидиле?

55-чи иш. Бу сёзлени джазыгъыз. Къалай джазылгъанларын унутмазча билигиз.

Библиотека, кино, фабрика, секретарь, цирк, автобус, метро, газет, этейик.

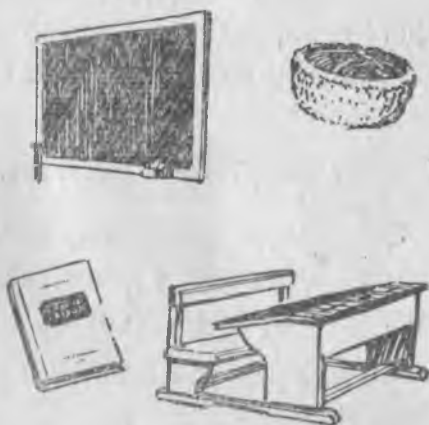
56-чы иш. 55-чи иште берилген сёзле бла беш айтым къурагъыз да джазыгъыз.

Сёз ючюн. Мени атам фабрикада ишлейди.

57-чи иш. 55-чи иште берилген сёзлени къалгъанлары бла айтымла къураб, джазыгъыз.

§ 5. Затланы кѣргюзген сѣзле.

58-чи иш. Бу суратлагъа къарагъыз, соруулагъа джууабла беригиз.

Бу не затды? (затланы атларын айтыгъыз).

Была кимледиле? (атларын айтыгъыз).

Сурагчыкълада кѣрюннѣен затланы атларын со-
руугъа кѣре джазыгъыз.

Не? Бёрк?...

Ким?—Джашчыкь...

Затланы атларын кёргюзген сёзле ким? не?
деген соруулагъа джууаб этедиле.

Ким?—Адам. Не?—Таш.

59-чу иш. Сёзлени окъугъуз.

Таз, кёлек, кьумгъан, къашыкь, башлыкь, стакан,
орундукь, пальто, кёнчек, чёгюч, кьой, шиндик, диван,
стол, кюзгю, бёрк, чурукь.

Сёзлени быллай къауумлагъа юлешиб
джазыгъыз:

Малла:

Кийимле:

Юй сауутла:

Иш керекле:

Мебель:

Ол затланы атларын кёргюзген сёзле къаллай
соруулагъа джууаб этедиле?

60-чы иш. Сёзлени окъугъуз. Адамны иш усдалыгъын
къайсы сёзле кёргюзедиле? Аланы джазыгъыз.

Ана, кьойчу, инженер, ата, сюрюучю, амма, темир-
чи, эгеч, джылкычы джазыучу, тракторист, врач,
шофёр.

Юлгю. *Кьойчу*,...

Ол сёзле къаллай соруугъа джууаб этедиле? Ала
къаллай харифле бла башланыб джазыладыла?

Шофер, инженер деген сёзлени словарчыкьлагъа
джазыгъыз, къалай джазылгъанларын унутмагъыз.

Словарь бла ишлеу.

61-чи иш. Суратланы орнуна сёзле салыб окъугъуз.

Словарда ол сёзлени табыгъыз, аланы къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

Юй хайуанладыла.

Кийик джаныуарладыла.

1. Суратланы орнуна керекли сёзлени сала, айтымла къурагъыз.

2. Ол сёзлени тюз джазгъаныгъызны словарьгъа къараб билигиз.

62-чи иш. Окъугъуз да, точкаланы орунларына къаллай харифле кереклисин айтыгъыз.

Ит, къудор..., бёрю, ёгюз, кертм..., къа...ын, ийн..., ...удай, къо...н, арпа, къой, тюлкю, агурча, помидор, къоч...ар, эмен, бузо..., бых..., чер...лёуюк, ул...къ, ту...ма, зынт...ы, ат, тюе, к...шдик.

Алгъын джаныуарланы, аны ызындан растениелени атларын джазыгъыз. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыгъыз.

63-чю иш. Окъугъуз да джай не болады? деген соруугъа джууаб этген сёзлени табыгъыз.

Къар. Джанъур. Боран. Буз. Джел. Шыбыла. Чыкъ. Къырау. Иссилик. Сууукълукъ.

Джазыгъыз. Къыш не болады? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюбюн тартыгъыз.

Адамны кёргюзген сёзле ким? деген соруугъа джууаб этедиле. Андан башха затланы атын кёргюзген сёзле не? деген соруугъа джууаб этедиле.

64-чю иш. Ким? не? деген соруулагъа джууаб берген сёзлени аллында скобкалада сорууун сала джазыгъыз.

Юлгю. (Ким?) Ахмат. (Не?) письмо джазды.

1. Ахмат письмо джазды. 2. Аппа газет окъуду. 3. Сабийчик джылайды. 4. Ат зынтхы ашайды. 5. Анам кёлек тигеди. 6. Тюкенчи къумач сатады. 7. Шофер машина джюрютеди. 8. Ученик китаб окъуйду. 9. Терек чагъады.

Сёз бир затны неда кёб затны кёргюзюрге боллукъду:

терек—терекле,
къой—къойла,
китаб—китабла.

65-чи иш. Хапарны окъугъуз, айтымланы тёртюнчюсюнден башлаб джазыгъыз.

Кюн бетде къойчу къойланы ызындан сызгъыра барады. Къойланы ичинде эчкиле да кёрюнедиле. Эчкиле къаягъа минедиле, ташдан-ташха секиредиле. Кюн къыздырады. Къойла кырдыкдан тоуб джатадыла. Бир боз къозучукъ, анасын табмай, макъырады. Анасын кёрдю. Аны къатына чабыб джетди.

1. Айтымлада бир затны кёргюзген сёзлени табыгъыз.

2. Кёб затны кёргюзген сёзлени табыгъыз.

3. Кёб затны кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

66-чы иш. Тюбюнде айтымланы джазыгъыз. Скобкаланы ичиндеги сёзлени кёб затны кёргюзюрча тюрлендиригиз. Скобкаланы джазмагъыз.

(Терек) чагъадыла. (Чыпчыкъ) джырлайдыла. (Ийнек) ёкюредиле. (Къой) манъырайдыла. (Сабий) ойнайдыла. (Къыз) тепсейдиле. (Самолёт) учадыла.

Юлгю. *Терекле чагъадыла.*

67-чи иш. Тюбюнде сёзлени кёб затны кёргюзюрча тюрлендире джазыгъыз.

Стол, карандаш, къозу, бузоу, улакъ, къол, чыбыкъ, чабакъ, бала, чибин, алма, сохан, кертме, газет, тоб, орундукъ, джасдыкъ, джашчыкъ, чапыракъ, тетрадь, китаб, журнал, эшек, машина.

68-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени онъ джанында табыб, айтымланы джазыгъыз.

Айшат.

<p>(Ким?)... иги окъуйду.</p>	<p>Айшатдан</p>
<p>(Кимни?) ... усдаз махдады.</p>	<p>Айшатны</p>
<p>(Кимни?) къарнашы колхозда ишлейди.</p>	<p>Айшатда</p>
<p>Праздникде (кимге?)... саўгъа бердиле.</p>	<p>Айшатха</p>
<p>Биз (кимде?) ... бир ариу кюпес джаулукъ кёрдюк. Тюнене (кимден?) ... письмо келди?</p>	<p>Айшат</p>

69-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Керекли сёзлени онъ джанында табыб, аланы точкаланы орунларына сала, джазыгъыз.

<p>Колхозгъа джангъы (ким?) ... келди. (Кимни?) ... джашы бизни школда окъуйду.</p>	<p>агрономда агрономгъа</p>
<p>Биз бюгюн (кимде?) ... болдукъ.</p>	<p>агроном агрономну</p>

||| Адамны кёргюзген сёзле ким? кимни? кимге?
кимде? кимден? деген соруулагъа джууаб этедиле. |||

70-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, окъугъуз. Айтымланы джазыгъыз.

<p>(не?) ... къадалыб отлайды.</p>	<p>къойну</p>
<p>(нени?) ... сыртына къой чыпчыкъ къонду.</p>	<p>къойгъа</p>
<p>Къой чыпчыкъ (нени?) ... гыбыла- рын табыб ашайды.</p>	<p>къойда</p>
<p>(неге?) ... дагъыда аллай бир чып- чыкъ къонду.</p>	<p>къойну</p>

<p>(неде?) ... эшда, гыбы кёб болур эди. (неден?) ... адамгъа хайыр уллуду.</p>	къойдан къой
---	-----------------

71-чи иш. Сёзле къошуб, айтымланы окъугъуз. Айтым-ланы джазыгъыз. Скобкала бла сорууъланы джазаргъа керек тюлдю.

<p>Бизни юйню аллында бир ариу (не?) ... барды. (нени?) ... бутакъларына чып- чыкъла къонадыла. (неге?) ... джырны усдасы булбул- чукъ къонду. (неде?) ... концерт башланды. (неден?) ... булбулну джыры узакъ- гъа эшитиледи.</p>	терекден терекге терекни терек терекде
--	--

|| Адамдан башха затланы кёргюзген сёзле не?
нени? неге? неде? неден? деген соруулагъа
джууаб этедиле. ||

72-чи иш. Окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сорууъланы сала, айтымланы джазыгъыз.

Школ.

Быйыл бизни элде уллу (...) школ ишленнъенди. Окъуучула бла усдазла (...) школну тегерегинде терекле орнатхандыла. (...) Школгъа Максим Горькийни атын атагъандыла. (...) Школда биз тюрлю-тюрлю усдалыкълагъа юренебиз. (...) Школ бизни бек суйген юйюбюздю.

Керекли соруула: неге? не? нени? неде?

73-чю иш. Сорууъланы окъугъуз, алагъа джууаб беригиз.

Сагъит.

Ким ишлейди?
Мычхы кимни къолундады?
Сагъит нени кеседи?
Ол къанъаны не бла кеседи?

Соруулагъа джууабланы джазыгъыз.

74-ию иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сорууланы сала, джазыгъыз.

1. (...) Ахмат шахардан келди. 2. (...) Китабны суйюгюз. 3. (...) Ишден къоркъмагъыз. (...) Адам насыбны (...) иште табады. 4. (...) Тауну башында (...) къар кёрюнеди. 5. (...) Усдаз классха кирди.

§ 6. Затланы ишлерин кёргюзген сёзле.

75-чи иш. Суратлагъа къарагъыз. Аланы тублеринде сёзлени окъугъуз. Аны ызындан соруулагъа джууаб беригиз.

...сауады.

...чалады.

...сабан сюреди.

...темир ишлейди.

Ийнек саууучу не этеди?

Тракторист не этеди?

Чалкычы не этеди?

Темирчи не этеди?

1. Джууабланы халатсыз джазыгъыз.

2. Затланы не этгенлерин кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Юлгю. Тракторист **сабан сюреди.**

76-чы иш. Суратлагъа къарагъыз да, аланы тюблеринде сёзлени окъугъуз, андан сора соруулагъа джууаб беригиз.

Локъман

Лейла

Хасан бла Ахмат

Асият бла Муслимат

1. Локъман Лейланы къайсы джанындады?

2. Лейла Локъманны къайсы джанындады?

3. Хасанны къаллай кё-леги барды?

4. Асият не этеди?

5. Хасанны кёкюрегинде неси барды? Ахматны уа?

6. Асият бла Муслимат не этедиле?

Джууабларын халатсыз джазыгъыз.

Затланы не этгенлерин кёргюзген сёзлени тюбле-рин тартыгъыз.

Затланы ишлерин кёргюзген сёзле *не этеди?* *не этедиле?* деген соруулагъа джууаб бередиле.

Затны не болгъанын, аны этген ишинден билир-ге боллукъду.

Сёз ючюн. *Не ёкюреди, джегиледи?*—Ёгюз.

77-чи иш. Ишлерине кёре затланы билигиз эм атларын айтыгъыз.

... макъырады, сауулады.

... отлайды, сауулады, ёкюреди.

... чабады, джортады, секиреди, кишинейди.

... къоркъады, къачады, макъырды, бугъады.

... ойнайды, кюледи, джырлайды.

Керекли сёзле: *ийнек, сабий, кьой, ат, кьоян.*

1. Айтымланы джазыгъыз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз.	2. Алагъа ушаш юч айтым джарашдыргъыз. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени айтыгъыз.

78-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени онъ джанындан алыб, джазыгъыз. Скобкабла сорууланы джазмагъыз. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз,

Тюнене бла бюгюн.

Тюнене Махмуд чалкы (не этгенди?)	чалады
Бюгюн Махмуд чалкы (не этеди?) ...	чалгъанды
Тюнене анам кийим (не этгенди?) ...	тигеди
Бюгюн да анам кийим (не этеди?)	тикгенди
Тюнене Махмуд бла Керим (не этгендиле?)	чалгъандыла
Бюгюн да ала чалкы (не этедиле?)	чаладыла

79-чу иш. Хапарны окъугъуз да, джазыгъыз. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Акга.

Бизни акганы сабийле бек сюедиле. Орамда кёрселе ала акганы тегерегине джыйыладыла. Ол кёб джомакъ биледи. Хапар башланады. Сабийле шум боладыла. Ала ауузларын ачыб тынъылайдыла.

80-чи иш. Бу тюбюнде айтымланы окъугъуз. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени айтыгъыз. Ала не соруугъа джууаб этедиле?

Уучу уугъа кетди. Чырпыланы арасында тюлкюню кёрдю. Тюлкю да аны эследи. Тюлкю къачды. Шкок атылды. Хыйлачы аўду.

Айтымланы джазыгъыз. Затны ишин кёргюзген сёзлени тюблерине тартыгъыз.

81-чи иш. Хапарны джазыгъыз. Затны ишин кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Лагерде.

Танъ атды. Горн согъулду. Пионерле уяндыла. Ала орундукъларындан секириб турдула, арбазгъа чабыб чыкъдыла. Физзарядка башланды. Ала къоллары ёрге кёлтюредиле, энишге иедиле, чёгедиле, къобадыла. Андан сора къол-бет джууадыла. Бир-бири юсюне суу чачадыла, ойнайдыла, кюледиле.

Затланы ишлерин кёргюзген сёзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

82-чи иш. Айтымланы окъугъуз, точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, джазыгъыз.

Биз колхозда Мени атам къой ..., анам къошда анъа Эгечим сабийлени..., кесим да школда.... Окъуу джыл бошалгъанлай, мен къошха Мен къозулагъа къараргъа бек Мени бла къошха тенъим Ахмат да....

Керекли сёзле: *сюеме, джашайбыз, окъуйма, болушады, окъутады, кютеди, кетерикме, барлыкъды, барлыкъма.*

Словарь бла ишлеу.

83-чю иш. Окъугъуз да, бу айтымлада харифлери джазылмагъан сёзлени словарда табыгъыз. Ол сёзле къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

Къыч...рыучу къычырады. Б...лб...л ариу джыр-

лайды. Къо...н бек дженъил чабады. Киш...ик мурулдайды. Сабан чы...чыкъла келдиле, бизге салам бердиле. Узакъдан авт...м...билни тауушу эшитиледи.

Джазылмагъан харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

84-чю иш. Окъугъуз, сёзледе къайсы харифле джазылмагъанын айтыгъыз. Джазгъан заманда ол харифлени салыгъыз.

Джанъур джауады. Ор...млада ырхычы...ла бардыла. Ала ул...у суугъа къошулургъа ашыгъадыла. Джанъур тохдады. С...бийле орамлагъа чыкъдыла, джалан а...къчыкъла ары-бери джортадыла, суучукъланы чыпал-чупул этдиредиле. Къагъыт кемечиклени, къайыкъчыкъланы суучукълагъа джибередиле. Алада къаллай къуу...нч барды!

Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени табыгъыз.

§ 7. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзле.

85-чи иш. Суратлагъа къарагъыз. Аланы тюблеринде джазылгъан сёзлени окъугъуз да, соруулагъа джууаб беригиз.

Тегерек кызыл
татлы алма.

Татлы акъ
шекер.

Татлы къара
эрик.

Алма къаллайды? Шекер къаллайды?
Эрик къаллайды?

Джууабларын былай джазыгъыз: Алма къаллайды? Алма тегерекди, кызылды, татлыды.

86-чы иш. Окъугъуз да джазыгъыз.

Уллу таула, толу сабанла, кенъ ёзенле, ариу сахарла, насыблы элле, деменъили фабрикле—ма ол мени туугъан джеримди!

1. Бизде къаллай таула бардыла?

2. Бизде къаллай сабанла бардыла?

3. Бизде къаллай ёзенле бардыла?

4. Бизде къаллай сахарла бардыла?

5. Бизде къаллай элле бардыла?

6. Уллу, толу, кенъ, ариу, насыблы, деменъили деген сёзле не соруулагъа джууаб этедиле?

Затланы сыфатлары болады.

Затланы сыфатларын кёргюзген сёзле *къаллай?* *неллей?* деген соруулагъа джууаб этедиле.

87-чи иш. Айтымланы окъугъуз, джазгъан заманда базыкъ басылгъан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Школну сады.

Школну уллу сады барды. Садда кызыл алмала, къара эрикле, уллу, татлы кертмеле, кып-кызыл балийле битедиле. Быйыл биз иги битим джыйгъанбыз.

1. Базыкъ басылгъан сёзле затланы нелерин кёргюзедиле?

2. Ол сёзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

88-чи иш. Затланы атларын окъугъуз эм затны сыфатларын айтыгъыз.

(къаллай?)... харбыз. (къаллай?)... алма. (къаллай?)... агъач. (къаллай?)... ийнек. (къаллай?)... къой. (къаллай?)... байракъ.

Керекли сёзле: семиз, сютлю, тегерек, къалын, кючлю, къызыл.

1. Джазгъан заманда точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз. 2. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзлени тюблерин тартыгъыз.

Юлгю. *(Къаллай?) къалын бал.*

89-чу иш. Айтымланы джазыгъыз. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзлени тюблерине, сызла тартыгъыз. Скобкалада точкаланы орунларына керекли соруулары салыгъыз.

1. Джарыкъ (...) кюн тийди. 2. Къып-къызыл (...) къычырыучу тауукъланы кесини тегерегине джыяды. 3. Гитче (...) Ахматчыкъ къадалыб окъуйду. 4. Сыркыу (...) Муратчыкъ анасыны ызындан чабыб барады. 5. Гитче (...) къызчыкъ ариу джырчыкъ джырлайды.

Юлгю. *Джарыкъ (къаллай?) кюн тийди.*

Затланы атларын сыфатларындан билирге боллукъду. Сёз ючюн: Тышы джашил, ичи къызыл, кеси тегерек, ашагъаннга уа татлы. Ол не затды?—Харбыз.

90-чы иш. Тюбюндеги сёзле сыфатын кёргюзген затланы табыгъыз да, джазыгъыз.

Акъ, къызыл, джашил, сары, базыкъ, назик, мийик, татлы, ачы, къалын, къызыу, сууукъ.

Керекли сёзле: суу, кюн, бал, татыран, айран, къар, галстук, кырдык, эрик, юй, таякъ, чыбыкъ.

Юлгю: Акъ—къар, кызыл—галстук.

Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени тюрлерин тартыгъыз.

91-чи иш. Тюрюндеги затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени табыгъыз. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени, аны ызындан затланы кеслерин джазыгъыз.

Тау, ат, трактор, къой, адам, ит, сабий, ийнек, мамукъ, къоян, тон, чач, кече, бичен, терек, джау, къыш, джаз, бычакъ.

Керекли сѣзле: джууаш, джигит, огъурсуз, кючлю, семиз, мор, мийик, акъ, сютлю, къоркъакъ, бурма, къаранъы, къургъакъ, ариу, сары, джылы, джити, сууукъ.

Юлгю. Мор—ченген. Мийик—тау.

92-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сѣзлени салыгъыз да джазыгъыз. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени тюрлерине сызла тартыгъыз.

... булутла кѣкде ары-бери джю- рюдюле. Ала ... кюнню джабадыла ... Джауум адамланы, джаныуарланы эрик- диреди . . . Къанатлыла ... джерлеге учуб кетедиле. Орамла ... чапыракъла- дан саргъаладыла.	джарыкъ къара сары кийик джылы сууукъ
---	--

Сиз тюрлерин тартхан сѣзле къаллай соруулагъа джуаб этедиле?

Бу хапарчыкъда айтылгъан затла джылны къайсы чагъында боладыла?

93-чю иш. Айтымланы окъугъуз да точкаланы орунларына (соруугъа кѣре) сѣзлени онъ джанындан алыб салыгъыз.

Балта иги кесмейди: ол (к ъ л л а й д ы ?) . . . Бычакъ иги кеседи: ол (к ъ а л л а й д ы ?) . . . Къыш Къобанда суу (к ъ а я л л а й д ы ?) . . .	джитиди дупбукъду сууукъду
--	----------------------------------

Ысхарла (къ аллайды?)... , чилле уа		джукъады
(къ аллайды?)		къалынды
Къуш (къ аллайды?)... , чибин (къ аллайды?)... .		уллуду гитчеди

Джазыгъыз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз. Соруула бла скобкаланы джазмагъыз.

94-чю иш. Башындагъы иште затны сифатын кёргюзген сёзлени магъаналары бир-бирине къаршы болгъанларын бир-бирлерине нёгер эте джазыгъыз.

Юлгю. *Къалын—джукъа.*

95-чи иш. Магъаналары тюбюнде сёзлеге къаршы болгъан сёзле табыгъыз.

1. Батыр, чомарт, ашхы, къарыулу, керекли, узун, базыкъ, акъ, огъурлу, уллу, ариу, дженъил, татлы, къалын, семиз.

2. Керекли сёзле: джукъа, ачы, арыкъ, къоркъакъ, къысха, къызгъанч, назик, аман, къара, къарыу-суз, керексиз, огъурсуз, эрши, гитче, ауур.

1. Къаршы сёзлени бир-бирлерине сызчыкъ бла байлай джазыгъыз.		2. Ол сёзле бла төрт айтым джарашдыргъыз.
---	--	---

Юлгю. *Батыр—къоркъакъ. Чомарт—къызгъанч.*

96-чы иш. Тюбюнде сёзледен айтымла къурагъыз, аланы халатсыз джазыгъыз.

Танъ атды.

- 1) Атды танъ.
- 2) Джаныуарланы, ол, кийик, къууандырды.
- 3) Ариу, чегетде, джырлатды, чыпчыкъланы эртденлик.

4) Алгъышлы, тийди, кюн.

5) Терекчикле, субай, силкинедиле, юслерин къагъадыла.

Ю лгю. *Танз атды.*

97-чи иш. Назмуну эшитдириб окъугъуз. Харифлери джетмеген сёзлени айтыгъыз. Словарьгъа къарагъыз да, ол сёзлени къалай джазылгъанларын билигиз.

Арба тауушуна
Тынъылайла
Ч... нар терекле
Кириш къа...ла

Агъачда бугъуб
Тургъан гылын къушла
Т...лкуюле бла
Къоркъакъ къо...нла.

Къулуыланы Къ.

1. Назмуну
джазыгъыз.

Точкаланы
орунларына
керекли ха-
рифлени са-
лыгъыз.

2. Ол сёзлени къалай джазылгъанларын эсде тутугъуз.

3. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзлени тюблерин тартыгъыз.

§ 8. Затланы атларын, ишлерин, сыфатларын кёргюзген сёзлени къайытаруу.

98-чи иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз.

Джай терк кетди. Джауумлу къач да озду. Сууукъ джелле урадыла. Суула бузлайдыла. Къыш джетди. Терен къар джауду.

1. Затланы атларыны тюблерине бирер, затланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

2. Затланы атларын кѣргюзтген сѣзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

3. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзле уа къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

4. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени айтыгъыз.

Юлгю. *Джаз* терк *кетди*.

99-чу иш. Сѣзлени окъугъуз, алагъа керекли сѣзлени къоша, айтымла къурагъыз.

Осман, ийнек, терек, макъа, ит, бѣрю, кюн, ай, къар, булбул, къозу, чабакъ.

Керекли сѣзле: *Джырлайды, джауады, макъырады, жарытады, къыздырады, окъуйду, чагъады, ѳкюреди, чабады, секиреди, джюзеди, улуйду, юреди.*

Юлгю. *Осман окъуйду.*

1. Затланы атларыны тюблерине бирер сыз, затланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

2. Адамны кѣргюзген сѣзле къаллай соруугъа джууаб этедиле?

3. Адамдан башха затланы кѣргюзгенле уа къаллай соруугъа джууаб бердиле?

100-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Сѣзлени кѣб затланы кѣргюзюрча тюрендириб, айтымланы джазыгъыз.

1. Джашчыкъ арбазда ойнайды. 2. Къыз джырлайды. 3. Колхозчу сабан сюреди. 4. Сабий школгъа барады. 5. Тепсеучю тепсейди.

Юлгю. *Джашчыкъла арбазда ойнайдыла.*

101-чи иш. Айтымланы окъугъуз да, кѣб затны кѣргюзген сѣзлени бир затны кѣргюзюрча тюрлендириб, джазыгъыз.

1. Джелле таймай урадыла. 2. Къозула аналарыны ызларындан макъырадыла. 3. Колхозчула ишге барадыла. 4. Къушла кѣкде учадыла. 5. Совет адамла къууанчлы джашайдыла. 6. Окъуучула дерслерине хазырланадыла. 7. Биз чабакъла тутдукъ.

Юлгю. *джел таймай урады.*

1. Затланы кѣргюзген сѣзлени табыгъыз.

2. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени айтыгъыз. Ала къаллай соруулатъа джууаб этедиле?

3. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

102-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сѣзлени сала, джазыгъыз. Керекли сѣзле онъ джанындадыла.

Уу джылан.

Чегетни къатында... чала эдик. Бизни гитче... да мени ызымдан ары баргъан эди. Биз ойнай башладыкъ: чабабыз, тѣнъерейбиз. Бек... мен дюрюге джатдым. Бир сууукъ... кѣолум тийди. Секириб къобдум. Уллу... дюрюден чыгъыб, меннѣе... . Ит да, окъча, кесин... Бир кесекден... ит бусгаклады.

арыб
итчик
чалкы
тебреди
затха
джылан
атды
джыланны

1. Затны ишин кѣргюзген сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

2. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

103-чю иш. Айтымланы окъугъуз, точкаланы орунларына сѣзле сала, джазыгъыз.

Къайын терек.

Къайын терекни къабугъу... болады. Ол назикди, субайды... Аны юсюнде... кийими барды. Джай аны бурма чачы кѣзню къууандырады. ...терекни барыбызда сюебиз.

Керекли сѣзле: *къайын, джашил, акъ, ариу.*

1. Затны сыфатын кѣргюзген сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

2. Затны сыфатын кѣргюзген сѣзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

104-чю иш. Алгъышны окъугъуз, джазыгъыз. Затланы атларын кѣргюзген сѣзлени тюблерине бирер, сыфатларын кѣргюзген сѣзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

Алгъыш.

Мал кѣб болсун, ийнеклерибиз сютлю болсунла.

Къойларыбыз джюнлю болсунла. Сабанларыбыз битимли болсунла.

105-чи иш. Скобкалада точкаланы орунларына керекли соруулары сала, айтымланы джазыгъыз.

1. (...) сабий (...) джукълайды. 2. (...) чыбчыкъла (...) учадыла. 3. (...) Хамид (...) сѣлешеди. 4. (...) Школ-

чула колхозда (...) ишлейдиле. 5. (...) Кёккёз (...) къызыл (...) галстук (...) алды.

Юлгю. *(Ким) Сабий (не этеди?) джукълайды.*

1. Затны атларын кёр-
гюзген сёзле къаллай со-
руулагъа джууаб береди-
ле?

2. Ким? деген соруугъа
къаллай затны аты джууаб
этеди?

3. Затланы ишлерин
кёргюзген сёзле уа къал-
лай соруулагъа джууаб
береди-ле?

4. Затны сыфатын кёр-
гюзген сёзлени сорууларын
айтыгъыз.

5. Башында айтымлада
затны атын кёргюзген сёз-
лени тюблерине бирер,
затны ишин кёргюзген сёз-
лени тюблерине экишер
сыз тартыгъыз.

106-чы иш. Соруу излегенча, точкаланы орунларына сёзле салыгъыз. Аланы соруугъа кёре тюрлендиригиз.

Къыш.

Къарлы (не?) ...келди. Ол (кимни?) ...бек къууан-
дырды. Ала (неге?) ...миниб (неден?) ...учадыла. Ахмат
(неден?) ...джыгъылды. Осман (кимге?) ... болушады.
(Кимни?) ...ариу зынъырдауукъ ауазы узакъгъа эши-
тиледи. Сабийле ашыкъгъан чакъ келди.

Керекли сёзле: *къыш, сабийле, чаначыкъла,
дупбур, Ахмат, Хамид, Джулдуз.*

Юлгю: *Къарлы (не?) къыш келди. Ол (кимни?)
сабийлени бек къууандырды.*

1. Айтымланы джазы-
гъыз.

2. Ким? кимни? кимге?
кимде? кимден? деген со-

руулагъа къаллай сёзле
джууаб этедиле?

3. Не? нени? неге? неде?
неден? деген соруулагъа

джууаб берген сёзле къал-
лай затланы атларын кёр-
гюзедиле?

107-чи иш. Айтымланы окъугъуз да, джазыгъыз. Затланы атларын кёргюзген сёзлени тублерине сызла тартыгъыз.

Къарачай таулада.

Къарачай таула Кавказы ариу джерлерини бири-
диле. Мында хауа тазады. Тау бетлеринде, терен тау
ёзенледе тюрлю-тюрлю терекле битедиле: **нарат, наз,
эчги агъач, кёк агъач, кюрюч, чынар, уллёзек, эмен,
тал эм башхала.** Джайлыкълада гелеу, **айры чёб ба-
шы, дагъыда** башха тюрлю да хансла кёбдюле.

1. Базыкъ басылгъан
сёзлени словарчыкълары-
гъызгъа джазыгъыз.

2. Ол сёзлени къалай
джазылгъанларын эсде ту-
тугъуз.

108-чи иш. Окъугъуз, точкаланы орунларына керекли со-
руулары салыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

1. Кесигизден (...) гитчеге болушу-
гъуз. 2. (...) Къартха намыс этигиз.
3. Уллуланы (...) ауузларына чабмагъыз.
4. (...) Усдаз Сафарны къанъагъа
чакъырды. 5. (...) Назифатдан письмо
келди. 6. (...) Хасанда не кёрдюгюз?

кимден?
кимни?
кимде?
кимге?
кимни?
ким?

1. Ол соруулагъа къал-
лай сёзле джууаб этедиле.

2. Адамдан башха зат-
ланы кёргюзген сёзле къал-
лай соруулагъа джууаб
бередиле?

109-чу иш. Керекли сёзлени онъ джанындан алыб, точка-
ланы орунларына салыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Терекле.

Школну тегерегинде, юйюгюзню къатында орамланы джанында ... орна- тыгъыз. ... бутакъларын сындырма- гъыз ... иги къарагъыз. ... къаллай ариу- лукъ барды! ... адам уллу хайыр алады.	тереклени терекледе терекле терекледен тереклеге
--	--

110-чу иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз. Затланы иш-
лерин кёргюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Аязчыкъ урады. Терекле сабыр шууулдайдыла.
Кёкню бир джаны кызарады. Къаргъала дауур этиб
тебрейдиле. Чыпчыкъла уянадыла, джырчыкъларын
башлайдыла. Кёк джарыйды. Булутла да агъарадыла.

1. Затланы ишлерин кёргюзген сёзле къаллай соруулагъа джууаб бере- диле?	2. Башында хапарчыкъ- да айтылгъаныча не заман- да болады?
---	--

111-чи иш. Тюбюнде берилген сёзледен айтымла къура-
гъыз, джазыгъыз. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзлени
тюблерине сызла тартыгъыз.

1. Отлайды, талада, ийнек, къолан.
2. Къобан сууну, сахар, ариу, къуралгъанды, бой-
нунда.
3. Джегетей, совхозда, нартюхден, уллу, битим,
аладыла.
4. Терек, башланы, кымылдатады, джел.
5. Тауну башында акъ булутчукъ, джатады.
6. Къалын, чегетде, кёб, джаныуар, кийик, болады.

1. Къаллай? деген соруугъа джууаб этген сёзлени табыгъыз.		2. Бу джомакъгъа джууаб табыгъыз: Тышы акъ, ичи сары.

112-чи иш. Окъугъуз.

Джетиджыллыкъ план.

Бизни халкъыбыз джетиджыллыкъ планни махдаулу толтурады. Джангы заводла, фабрикле ишленедиле. Шахарла ёседиле. Адам джюрюмеген джерледе темир джолла салынадыла. Уллу электростанцияла къураладыла. Элле тюрленедиле, джасанадыла. Сабанладан уллу битим аладыла. Эл мюлк къыралгъа этни, джауну бек кёб береди. Ол ишле барысы да совет адамны джашаун иги этер ючюн этиледиле.

1. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени табыгъыз.
2. Ала къаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айтыгъыз.
3. Аланы джазыгъыз.

§ 9. Къаты, джумушакъ, ачыкъ тауушла.

А, ы, у, о харифле бла джазылгъан ачыкъ тауушла къаты айтыладыла.

Э, (е), и, ё, ю харифле бла джазылгъан ачыкъ тауушла джумушакъ айтыладыла.

Сёз ючюн:

арба	эркеч
кырдык	кишдик
къурч	кюч
отоу	ёгюз

113-чю иш. Тюбюндеги сёзлени окъугъуз.

Кюн, ай, джаз, кыш, тюлкю, ийнек, ёгюзле, къаз, кийиз, ат, ит, сют, джау, эт, кёгюрчюн, бёрю, стол, юй, эгеч, къарнаш, кече, кюндюз, тубан, булут, эрик, къозу, улакъ.

1. Къаты ачыкъ тауушлары болгъан сёзлени джазыгъыз.
2. Джумушакъ ачыкъ тауушлары болгъан сёзлени джазыгъыз.

114-чю иш. Тёбен сёзлени окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли ачыкъ тауушлары сала, джазыгъыз.

Агъ... ч, тер... к, к... рдык, з... ман, бул... т, саб... н, к... гюрчюн, къ... ргъа, чыпч... къ, ор... м, т... злюк, джиг... т, бат... р, къ... ргъакъ, ёг... з, бёр..., къар... лгъ... шчыкъ, къ... буз, эр... к, ш... хар, х... рбыз, ч... гет, к... гет, къ... натлы, кём... к.

1. Къаты ачыкъ таууш-
лу сёзлени айтыгъыз. | | 2. Джумушакъ ачыкъ
тауушлу сёзлени табыгъыз. |
|---|--|---|

115-чи иш. Айтымланы окъуб джазыгъыз. Къаты ачыкъ тауушлары тюблерине сызла тартыгъыз.

Къанатлыла адамгъа хайыр бередила. Ала терекледе, бачхалада, сабанлада къуртланы ашайдыла. Къанатлыланы сакълагъыз. Алагъа юйчюкле ишлегиз.

116-чы иш. Окъугъуз да, джазыгъыз. Джумушакъ ачыкъ тауушлары тюблерине сызла тартыгъыз.

Ишлемеген—тишлемез.

Джигитликде ёлген ёлюм тюлдю.

Ит болмагъан джерде тюлкю юрюр.

Кишдикге оюн—чычханнъа ёлюм.

1. Бу нарт сёзлени къалай анъылайсыз? Хар бирини магъанасын айтыгъыз.

2. Тамбла школгъа ючюшер нарт сёз билиб келигиз.

117-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Андан къаты ачыкъ тауушлары болгъан он сёзню, аллай бир да джумушакъ ачыкъ тауушлары болгъан сёзню джазыгъыз.

Бёрю.

Бёрюню зараны уллуду. Ол атха, ийнекге, ёгюзге, эшекге, къойгъа, къозугъа, эчкиге, улакъгъа да чабады. Бёрюле джыйын болуб да айланадыла, бирер, экишер да тубейдиле. Артыкъ да бек аланы джыйын айлангъан кёзюулери къоркъуулуду. Ала джетген малларын тутадыла, джаралы этедиле, ашайдыла.

Малны бёрюден сакъларгъа керекди.

Сёзде ачыкъ тауушла къаты болсала, кысыкъла да къаты боладыла. Сёзде ачыкъ тауушла джумушакъ эселе, кысыкъ тауушла да джумушакъ боладыла.

Сёз ючюн:

кырдык—кирдик

къама—кеме

таракъ—терек

118-чи иш. Бу тубюнде сёзлени окъугъуз, джазыгъыз.

Как—кёк, ач—ич, аман—эмен, къач—кеч, сыныкъ—сенек, боз—без, тал—тил, бал—бел, бар—бер, таракъ—терек, джарма—джёрме, табыу—тебиу, ат—эт, от—ёт.

1. Сыз бла джалгъан-
нъан сёздеде къаты, джу-
мушакъ ачыкъ тауушланы
табыгъыз.

2. Къысыкъ тауушла уа
ол сёздеде къалай айты-
ладыла?

3. Сёздеде къысыкъ тауу-
ушланы къатылыкъларын,
джумушакълыкъларын ай-
тыгъыз.

4. Къысыкъ тауушла не
заманда къаты айтылады-
ла? Аланы джумушакълы-
лыкълары уа неден болады?

119-чу иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, сёзлени окъугъуз.

Теми..., тамы..., джилти..., алты..., къар...а,
кёгюр...юн тю...кю, гу...ук, ча...ка, ки...пи, тур-
...а, чи...ин, бю...че, джу...дуз, та...чы, иш...и,
э...еч, къа...наш.

1. Сёзлени джазыгъыз.

2. Алгъа къаты къы-
сыкъ тауушлары болгъан
сёзлени, артдан джуму-
шакъ тауушлары болгъан
сёзлени джазыгъыз.

3. Темир, тамыр деген
сёздеде къысыкъ тауушла-
ны табыгъыз. Эслеб окъу-
гъуз. Тауушлада башха-
лыкъ бармыды?

120-чы иш. Хапарны окъугъуз. Къаты къысыкъ тауушлары болгъан сегиз сёз, джумушакъ, къысыкъ тауушлары болгъан да сегиз сёз айырыб, джазыгъыз.

Эки текечик.

Бир терен суугъа терек кенделен аууб болгъанды. Бир кюн ол терекни юсю бла бир текечик ётуб баргъанлай, ары джанындан да бир текечик тебрегенди. Биринчи текечик къычыргъанды: „Меннге джол бер!“ — „Огъай, сен джанла“, — деб экинчи джууаб бергенди.

Бир-бири айтханны этмегендиле. Сора туююшген-диле. Туююше келиб, экиси да суугъа джыгъылгъандыла.

(К. Д. Ушинский).

121-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз; точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

Бир к...н кол...озну гюр...еджисине баргъан эдик. Т...мирчи на... ишлей тура эди. Ол темир к...секни отха салды. К...рюкню басыб, темирни къыб-къызыл этди. Аны къыс...ач бла алды. Т...шню юсюне салды, чё...юч бла туююб башлады. Темир бир кесек созулду. Дагъыда отха салды. Чыгъарыб чёгюч бла т...йдю, нал этди.

122-чи иш. Къаты тауушладан къуралгъан алты сёз, джумушакъ тауушладан къуралгъан да аллай бир сёз табыб джазыгъыз.

123-чю иш. Айтымланы окъугъуз да джазыгъыз.

1. Пионер адебли болургъа керекди. Бизни халкъыбызны рахат джашауун Совет Аскер сакълайды.
3. Сабийле тоб ойнайдыла. 4. Джагъафар китаб окъуйду.
5. Черкесскде уллу заводла ишленедиле.

1. Базыкъ басылгъан сёзлени эслеб окъугъуз.

2. Пионер, Совет, заводла деген сёзде нечча къаты ачыкъ таууш барды? Ол тауушланы атларын айтыгъыз.

3. Адебли, аскер, сабийле, китаб деген сёзлени къаты эм назик джумушакъ ачыкъ тауушларын табыгъыз.

Асламысына къарачай тилде сёзле не къаты, не джумушакъ боладыла:

баш—беш

къаз—кёз

ашыкъ—эшик

таш—тиш

танъ—тенъ

агъач—эгеч

Бир-бир сёзледе уа къаты, джумушакъ тауушла да боладыла: китаб, сабий, адеб, ариу, аскер, пионер, фабрика.

124-чю иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыгъыз, сёзлени джазыгъыз. Джумушакъ сёзлени тюблерине бирер, къаты сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

Терекч...кл...
Эгечл...р...б...з
Колхозч...л...
Таулар...б...з
Къойчул...р...б...з
Сабийч...кл...
Аскерчил...р...б...з

Къаты, джумушакъ тауушлары да болгъан сёзлени табыгъыз.

125-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз, аны джазыгъыз. Къаты бла джумушакъ тауушлары болгъан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Класда мени эки ашхы тенъим барды. Бири—Мустафа, бири—Ханафий. Ючюбюз да пионерлебиз. Мустафа ариу джазады. Сарыбий терк тергейди. Биз кёб китаб окъугъанбыз. Дерсле бошалгъанлай, колхоз къошлагъа барлыкъбыз. Мен бузоулагъа къарарыкъма. Ханафий бла Мустафа къунаджинлени кютерикдиле.

126-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

Кюн ис...иди. К...где бир булут кёрюнмейди. Кюн дупбур юсюнде болгъанны кюй...реди. Тер...кле, хансла да шошдула. Адамла, джаныуарла да букъгъандыла. Къайдан эсе да бир булутч...къ чыкъды. Ол созулду, кер...лди, къаралды. К...члю джел урду. Ызын.

дан ул...у джанъур джетди. Чел...кден къуйгъанча
джауду. Сора быягъы джел джанъурну къуууб кетди.
Ариу кюн бизни къууанчыбызгъа огъурлу ышарды.

Бу хапарда айтылгъанча не заманда болады?

§ 10. Зынъырдауукъ эмда тунакы къысыкъ тауушла.

Б, в, г, гъ, д, з, ж, дж, л, м, н, р харифле
бла джазылгъан тауушлагъа зынъырдауукъ къы-
сыкъ тауушла дейдиле.

127-чи иш. Тюбюнде берилген сёзледе зынъырдауукъ къы-
сыкъ тауушланы табыгъыз. Сёзлени джазыгъыз. Зынъы-
дауукъланы тюблерине сызчыкъла тартыгъыз.

Биз, вагон, завод, джазыу, джаш, къыз, улакъ, таш,
терек, алма, алгъыш.

Юлгю. Биз, вагон.

128-чи иш. Назмуну окъугъуз, сёзледе зынъырдауукъ
къысыкъ тауушланы айтыгъыз, джазыгъыз. Зынъырдауукъ-
ланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Мен таулу кызем,
Мутхуз джулдузем,
Къарлы тик таулада джашайем.
Башха болмайын,
Тюзлюк табмайын
Тубан джабхан айгъа ушайем.

Къ, к, п, с, т, ф, х, ч, ш харифле бла джа-
зылгъан тауушлагъа тунакы къысыкъ тауушла
дейдиле.

129-чу иш. Сёзлени окъугъуз, алада тунакы кысыкъ тауушланы табыгъыз. Тунакыланы тюблерине сызла тарта, сёзлени джазыгъыз.

Къар, къаш, парта, кюч, тау, чегет, патеген, хапар, сахар, чыбчыкъ, къарылгъач, суу, ёзен, джол, джаз, арба.

130-чу иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз. Усдаз кёрюзген сёздеде зынъырдауукъ бла тунакы кысыкъ тауушланы айтыгъыз.

А н а.

Ана. Андан ариу сёз болурму! Кече кюн да сени къатынъдады. Арымайды, талмайды, арыса да тарыкъмайды. Ананъ суйгенча сени бир джан суймез. Аныча сеннъе бир адам да ариу айтмаз. Тохтай билмеген ишчи къоллары, огъурлу кёзлери, ариу бети, ачыкъ джюреги, улуу кыйыны—ол анады.

131-чи иш. Назмуну эшитдириб, кесгин окъугъуз, джазыгъыз.

Ана тил.

Джаным-тиним
— Ана тилим,
Сенден алдым
Окъуу, билим.

Сеннъе барды,
Ана тилим,
Джюрек толу
Суймеклигим.

Суйюнчланы А.

1. Назмуну сёзлеринде тунакы кысыкъ тауушланы кёрюзген харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

2. Ол сёздеде зынъырдауукъланы табыгъыз.

3. Къарачай тилде зынъырдауукъ тауушланы барысын да санагъыз.

4. Къарачай тилде ненча тунакы кысыкъ таууш барды?

Аланы атларын айтыгъыз.

Бир кѡаум зынѡырдауукѡланы тунакы нѣгерлери барды.

Зынѡырдауукѡла	б в г гъ д дж ж з
Тунакыла	п ф к х т ч ш с

Была нѣгерли кѡысыкъ тауушладыла.

Нѣгерсиз зынѡырдауукѡла да бардыла: *м, н, нѡ, р, л, й, у.*

Быланы тунакы нѣгерлери джокѡду.

Аны кибик, нѣгерсиз тунакыла да бардыла: *кѡ, ц, цѡ.* Быланы зынѡырдауукѡ нѣгерлери джокѡду.

132-чи иш. 1. Зынѡырдауукѡ кѡысыкъ тауушланы тунакы, нѣгерлери бла джазыгѡыз; биринчи тизгинде зынѡырдауукѡла экинчи тизгинде тунакыла джазылыргѡа керекдиле.

2. Тунакы нѣгерлери болмагѡан зынѡырдауукѡланы ала-ны ызындан зынѡырдауукѡ нѣгерлери болмагѡан тунакылары джазыгѡыз.

133-чю иш. Тюбюндеги сѣзледе зынѡырдауукѡ тауушланы табыгѡыз. Сѣзлени джазыгѡыз. Зынѡырдауукѡланы тюблерине сызла тартыгѡыз.

Кѡаз, ѣгюз, кырдык, ай, джай, тоб, сахар, буз, ханс, кѣк, бичен, сагѡат, базар, стол, стакан, улакѡ, ит, ана, бала, дарман, завод.

134-чю иш. Сѣзлени окѡугѡуз, тунакы кѡысыкъ тауушланы кѣргюзген харифлени табыгѡыз.

Сѣзлени джазыгѡыз, тунакылары тюблерине сызла тартыгѡыз.

Кѡыш, гакгы, адам, кѡой, кѡозу, агѡач, чоюн, кѡошун, таш, чибин, аслан, фабрика, баш, джаш, сабий, мюлк, колхоз, эрик, отун.

135-чи иш. Керекли джерге харифлени салыб, бу айтым-
ланы окъугъуз: Джазыгъыз.

Бир исси ...юн къозу...укъ келди суу ичерге
суучу...гъа. Къыйынлыкъ тю...ерге болур эди анъа,
джазыкъгъа. Ол дж...рледе айлана эди ач бё...ю.
Джор...а келиб ол къозуну ке...ден къараб эследи.

(И. Крыловдан).

1. Точкаланы орунла-
рына салыннъан харифле-
де тунакыла бармыдыла?
Аланы айтыгъыз.

Точкаланы орунларына
салыннъан харифледе зы-
нъырдауукъла бармыдыла?
Аланы айтыгъыз.

136-чы иш. Тюбюнде берилген сёзледен айтымла къурагъыз.
Айтымланы джазыгъыз.

1. Тютюн, береди, уллу, адамны, саулугъуна, заран.
2. Къачмагъыз, келлик, къолугъуздан, ишден.
3. Школда, быйыл, биз, юй къанатлыла, ёсдюрлюкбюз.
4. Береди, насыбны, адамгъа, иш.
5. Сабийле, Совет къыралда, джашайдыла, къууанчлы.

Сёз ючюн: *Тютюн адамны саулугъуна уллу
заран береди.*

§ 11. Зынъырдауукъ эмда тунакы харифлени сёзню ахырында тюз джазыу.

Сёзлени окъуб, тюбю сызылгъан кысыкъланы
орунларына кёре къалай айтылгъанларын тенъишди-
ригиз.

Китаб
Китабым

Тоб
Тобум

Балта саб
Балтаны сабы

Китаб, тоб, саб дегенча сёзлени ахырында тунакы *п* таууш эшитиледи, алай а *б* хариф джазылады.

137-чи иш. Сёзлени окъугъуз, базыкъ басылгъан кысыкъланы орунларына кёре къалай эшитилгенлерин сынагъыз, тенъишдиригиз.

1. Китаб—китабым. Чёб—чёбю. къаб—къабым. Кеб—кеби. Клуб—колхозну клубу.

2. Чаб—чабады. Таб—табады. Къоб—къобады.

3. Ат—атыбыз. Зат—затыбыз. Мурат—муратыбыз. Кет—кетеди. Джет—джетеди. Айт—айтады.

Джазыгъыз, белгиленъен кысыкъланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Сёзню ахырында ишекли кысыкъны тюз джар ючюн, аны нем? ненъ? неси? деген соруулагъа джууаб болурча тюрлендирирге керекди. Сёз ючюн: китаб—китабым, ат—атым.

138-чи иш. Назмуну окъуб, *б* хариф джазылгъан джерде *п* таууш эшитилген сёзлени табыгъыз эм тюз джазыуун айтыгъыз. Назмуну джазыгъыз.

Къаргъа.

Къаркъ-къаркъ этген къаргъама,
Мыллык табсам чабама;
Эт кесекчик табханлай,
Алыб узакъ къачама.

Къанатларым къаралыб,
Ёшюн аллым агъарыб,
Этге тансыкъ болама,
Кёзчюклерим агъарыб.

Словарь бла ишлеу.

139-чу иш. Бу тюбюнде берилген сёзлени къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз. Аланы словарчыкъгъа алфавит джорукъ бла джазыгъыз.

Съезд, поезд, отряд, депутат, самолёт,
Тетрадларыгъызгъа ўа бу халда джазыгъыз:

Съезд—съездибиз.

1. Тюрлендиргинчи
съезд, поезд, завод, отряд
деген сёзлени ахырларында
къайсы таўуш эшитиледи? | | 2. Ол таўуш сёзню
тюрлендиргенден сора ўа
къалай эшитиледи? |
|---|--|---|

140-чы иш. Съезд, поезд, завод, отряд, самолёт деген сёзле бла айтымла къурагъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Юлгю. *Самолёт кёкде учады.*

141-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Керекли харифлени салыб, джазыгъыз.

1. Ленингра... сахар саўлай дуняны уруннъанларыны вожду Ленинни атын джюрю...еди. 2. Мени тенъим Азре... Волгоградда ишлейди. 3. Эгечими а...ы Аминатды. Ахма... кюрек са... ишледи. 4. Сени кита... кёб иги затха юретир. Кита...нъы суй. 5. Иги окъу, ишлерге юрен.

142-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз.

1. Пионер:.. экскурсиягъа кетди. 2. Бизни шахарда уллу... ишленеди! 3. Окъууну бошагъанлай, ишлерге мен... барлыкъма. 4. Бизни школда... ойнаучу эки команда къуралгъанды.

Керекли сёзле: *тоб, отряд, завод, заводха.*

Сёзню ахырында зы-
нъырдауукъ тауушла къа-
лай эшитиледи?

2. Сёзню ахырында зы-
нъырдауукъ бла тунакы
къысыкъланы тюз джазар
ючюн не этерге керекди?

§ 12. Зынъырдауукъ харифле бла тунакы харифлени сёзню арасында тюз джазыу.

Анам эгешчигиме тобчукъ алды.

Атам меннъе атчыкъ алды.

1. Тобчукъ деген сёзню арасында **п** таууш айтылады эм эшитиледи, алай **а** аны орнуна **б** джазылады, нек десеъ тобум дегенде **б** кескин эшитиледи.

2. Атчыкъ деген сёзню арасында айтылгъаны **да**, эшитилгени **да** т тауушду: Атым десек т ачыкъ эшитиледи. Ол себебден т хариф джазылыргъа керекди.

Арасында зынъырдауукъ бла тунакы къысыкъланы тюз джазар ючюн, сёзню андан сора ачыкъ таууш болурча тюрлендирирге керекди.

Сёз ючюн: *Китабчыкъ—китабым, сатды—сатады. Кетди—кетеди, чабды—чабады.*

143-чю иш. Сёзлени окъугъуз. Керекли харифлени салыб, сёзлени джазыгъыз.

Ча... ды, джор... ду, дже... ди, къа... ды, къо... ду, джа... ды, а... ды, би... ди, ай... ды: То... чукъ, къа... чыкъ, кита... чыкъ. Че... ню, са... чы, ке... ни.

144-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Керекли харифлени салыб, джазыгъыз.

1. Уллу Ата джурт урушну заманында Волгогра... ха герой шахар ат аталгъанды. 2. Салих заво... да ишлейди. 3. Керим окъургъа Ленингра ... ха ке... ди. Депутатла клу... ха джыйылдыла. 4. Мен эгешчигиме ариу сура... чыкълары бла кита... чыкъ алдым. Амина... чыкъ анъа бек къууанды.

145-чи иш. Тюбюндеги сёзледен айтымла къураб, джазыгъыз.

1. Хансха, атдым, белибаууму, мен. Терк, ит, табды, аны.

2. Къобду, да, ийнек, башлады, отлаб.

3. Назифатны, чакъырды, доскагъа усдаз.

4. Экинчи, отряддады, пионер, Мурат.

1. Сёзлени арасында ачыкъ эшитилмеген зы- нъырдауукъ тауушланы та- быгъыз.	2. Аланы тюблерин тар- тыгъыз.
--	--------------------------------

Къ, к сёзню ахырында эки ачыкъ тауушну арасына тюшселе, аладан биринчи гъ, экинчи г боладыла.

Сёз ючюн: бармакъ—бармагъым, къонакъ—къонагъы, сенек—сенегине, кишдик—кишдигинден.

146-чы иш. Сёзлени окъугъуз, къ бла к тауушладан сора ачыкъ таууш келирча тюрлендириб джазыгъыз. Кёлек, сернек, къалакъ, улакъ, кёмюк, бармакъ, табакъ, гугук, госук.

Ю лгю: улакъ—улагъы, кѣмюк—кѣмюгю.

147-чи иш. Айтымланы окъугъуз, джазыгъыз, къ бла к-ны орнуна джазылгъан гъ бла г харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Мени улагъымы къулакъчыгъы къарады, бир бутчугъу да акъды. Кючюкчюгюбюз аны кѣргенлей, джатхан джерине думп болуб ташаяды. Аны макъыргъанын эшитгенлей акъ тауугъубуз балачыкъларын джыяргъа кюрешди.

§ 13. Къайытару.

148-чи иш. Сѣзлени джазыгъыз. Зынъырдауукъ къысыкъланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Биз, бюгюн, дау, джаз, амма, бау, ёгюз, вагон, алма, завод, бир, минъ.

1. Сиз джазгъан сѣзледе тунакы къысыкъ харифле бармыдыла?

2. Зынъырдауукъ къысыкъ харифле ненча боладыла?

3. Аланы танытхан харифлени атларын айтыгъыз.

4. Ол харифле алфавитде келген халда джазыгъыз.

149-чу иш. Сѣзлени окъугъуз. Алада тунакы къысыкъ тауушланы табыгъыз.

Суу, ат, лыпбыр, гугук, эт, таш, чач, Асхат, патеген, станция, ящик.
Сѣзлени джазыгъыз.

1. Тунакы къысыкъ харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

2. Къарачай тилде тунакы къысыкъ харифле ненча боладыла?

3. Аланы атларын айтыгъыз.

4. Тунакы къысыкъ тауушланы кѣргюзген харифлени, алфавитдеча, джазыгъыз!

150-чи иш. Зынъырдауукъ кысыкъ тауушла бла бошалгъан алты сёз, тунакы кысыкъ тауушла бла бошалгъан да алты сёз джазыгъыз.

151-чи иш. Айтымланы окъугъуз да, джазыгъыз.

1. Школда бизни стол, шиндик, шкаф ишлерге юретедиле.

2. Къолан ийнек талада отлайды. Таланы кырдыгы теренди, къалынды, татымлыды. 3. Суу джагъаларында къалын чырпыла кёрюнедиле. 4. Идрис бла Осман иги окъуйдула.

1. Бу сиз джазгъан айтымлада затланы атларын кёргюзген сёзлени айтыгъыз.

2. Затланы сыфатларын кёргюзген сёзлени табыгъыз. Аланы тюблерине сызла тартыгъыз.

3. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени табыгъыз. Ала къаллай соруулагъа джууаб бередилене?

4. Биринчи айтымны сёзлеринде ачыкъ тауушланы атларын айтыгъыз. Аладан къайсыла къатыдыла, къайсыла джумушакъладыла?

§ 14. Й (кысыха и).

Колхозчула клубха джыйылдыла. Джыйылыуда Мурат бла Айшат къалай ишлегенлерин айтдыла. Къойчула, ийнек саууучула да селешдиле. Иште алчылагъа саугъала бердиле. Андан сора той болду.

1. Айтымланы окъугъуз.

2. Й хариф болгъан сёзлеге эслеб къарагъыз. Ол хариф сёзню къалайында джазылады?

3. Ортасында, ахырында й болгъан сёзле табыгъыз.

4. Айтымланы джазыгъыз.

Къысха и (й) сёзню не ортасында, не ахырында джазылады: джайлыкъ, тюйме, къойчу, айтым, той, къой, тай, ай, чюй.

152-чи иш. Тюбюнде сёзле болган айтымла къураб, джазыгъыз, й-ни тюбюне сыз тартыгъыз.

Ай, тай, къой, джайлыкъ, санайды, джырлайды. ойнайды, хорлайды.

Юлгю. *Ай чыкъды. Чыпчыкъ джырлайды.*

153-чю иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

1. Саби... ле, школгъа ашыгъыб барадыла. 2. Мен чуругъума чю... урдум. 3. Къала... насыбды ишлеген! 4. Бююнню этеллик ишинъи тамблагъа къо... ма.

5. Тамаданы н...мысын эт. 6. Атанъа, ананъа бол... ш. Аланы къы...ынлары уллуду.

Эки и-ни арасына да й джазылады ийис, кийиз, кийик.

154-чю иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

1. Къонакъны юйге ки...ир, тыш ки...имин тешдир, олтурур джерин кёргюз. 2. Кырдык ариу и...ис этеди. 3. Бизни таулада ки.. ик кёбдю.

Й эки *ы*-ны арасына да джазылады: къыйын, къыйыр, сыйыр.

155-чи иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

Биз *ы*...ыкъда бир кере киногъа къарайбыз. Элни къы...ырында тюлкюню кёрдюк. Энди къы...ын ишни машинала этедиле. Къо...чу бёрюден къойну сы...ырды.

156-чы иш. Тюбюндеги айтымланы джазыгъыз. Точкалары орунларына керекли харифлени салыгъыз.

Кюн са...ын дерсинъе иги хазырлан. Ма...ыл иги окъу...ду, ариу джазады. Къа...ын терекле акъ боладыла. Ча...ыр ча...нама. Кёккёз Москвадан къа...ытды. Сюрюучю джырла...ды, сыбызгъы согъады.

157-чи иш. Айтымланы джазыгъыз. Й Харифни тюбюне сыз тартыгъыз.

Ай джарытады. 2. Кюн къыздырады. 3. Сабийле арбазда ойнайдыла. 4. Джыйылыу башланды. 5. Анам Фатимачыккъгъа джангъы кийим алды. 6. Ишни 'къыйынлыгъындан къоркъма. Насыбны биз иште табабыз.

158-чи иш. Керекли харифлени салыб, бу айтымланы джазыгъыз.

Шк...лчула колхозгъа болушадыла. Ханс арытадыла, дыр ... н джыядыла, малгъа къара...дыла. Джа... мен къошха барлыкъма. Ишлемеген т...шлемез.

|| Й тауушдан сора **а** таууш келсе, **й** бла **а**-ны орнуна я хариф джазылады. ||

Сёз ючюн: йащик—ящик
къойан—къоян.

159-чу иш. Айтымланы окъугъуз да, я хариф болгъан сёзлени табыгъыз; ол сёздеде я нек джазылгъанын айтыгъыз.

Къоян.

Къыш боз тонуму юйде къояма. Январда акъ тонуму къаблайма. Мен эт ашамайма, къаудандан тояма. Кесим чырпыла тюбюнде джашайма.

Хапарны джазыгъыз. Я деген харифни тюбюне сыз тартыгъыз.

160-чы иш. Айтымланы окъугъуз, точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

Б ё р ю.

Мени атым бёр...дю. Иш...м заранды. Адамла мени сю...мейдиле. Джаныуарла менден къачадыла. Къо...ну джетиб со...ма, аны этинден то...ма. То...сам, мыллыгын алайда къо...ма, уучу джауумду. Анъа тюбесем, ишим къачыуду.

|| Й тауушдан сора у таууш келсе, й бла у-ну ор-
нуна ю джазылады: бойун—боюн, чойун—чоюн,
ойун—оюн. ||

161-чи иш. Сёзлени окъугъуз да, тюз джазыгъыз. Къойум, юйум, ойун, сойум, къойуу, тойуу.

§ 15. у (къысха у).

Былтыр сууукъ къыш болгъанды. Суула бузлагъан эдиле. 2. Къар джауду. 3. Узакъда акъбаш таула кёрюнедиле. 4. Къозу анасын эмеди.

1. Айтымланы окъугъуз.

2. У харифи болгъан сёзлени табыгъыз. Ол хариф сёзню къалайында джазылыбды?

3. Джаууну деген сёзню окъугъуз. Ол сёзде у бла у-ну айтылыуларында башхалыкъ бармыды?

4. Тау бла къозу деген сёзлени окъугъуз. Алада у бла у-да не башхалыкъ барды?

5. У ортасында болгъан сёзле табыгъыз.

6. Ахырында у хариф болгъан сёзле табыгъыз.

|| у сёзню ортасында неда ахырында джазылады:
хауа, къауал, саулукъ, къууут, бау, буу, ау,
бузоу. ||

162-чи иш. Бу тюбюндеги сёзле бла айтымла къураб, джазыгъыз. У-ну тюбюне сыз тартыгъыз.

Тау, чаука, аууз, оноу, ауана.

Юлгю. *Чаука кьонду.*

163-чю иш. Керекли джерлеге харифле сала, айтымланы окъугъыз, джазыгъыз.

1. Ханафий китаб окъ...ду. Ол иги окъу...чуду.
2. Орамда да...ур эшитиледи.
3. Мен арбаны ау...р джюкледим.
4. Къа...ра сыбызгъы согъулады.
5. У...чу бёрюню ёлтюрдю.

Эки у-ну арасында у джазылады: сууукъ, джууукъ, уууч, кзууукъ.

164-чю иш. Эки у-ну арасында у джазылгъан юч сёз табыб, айтымла къурагъыз. Айтымланы джазыгъыз.

165-чи иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, тюбюнде айтымланы джазыгъыз.

1. Терлесегиз су...укъ су...ичмегиз.
2. Мен Солтанны кзу...уб джетдим.
3. Урлагъан бизни джа...убузду.
4. Итге ашны су...утуб бер.
5. Магомет Къобан су...да къышхыда да джу...унады.

У бла а-ны арасында у джазылады: кзууанч, ууанык, тууар.

166-чы иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыгъыз, айтымланы джазыгъыз.

1. Марджан эски джу...ады.
2. Кишдик чычханланы бу...ады.
3. Наурузчукъ джанъы пальтосуна кзу...анады.
4. Хаким у...аныкланы кютеди.
5. Бизни колхозну ту...ары кёбдю.

167-чи иш. У болгъан а-ны арасында у болгъан төрт сёз табыб, ала бла айтымла джарашдыргъыз, джазыгъыз.

А бла у-ну арасында у джазылады: бауур, дауур, таууш.

168-чи иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, тюбюндеги айтымланы джазыгъыз.

1. Бизге са...ут бла келген са...утдан ёлюр.
2. Да...ут ийнек са...а биледи. 3. Сакинат та...укъ-лагъа къарайды. 4. Совет сабийле за...укълу джашайдыла. 5. Школчула бачхада къа...ум-къа...ум болуб ишлейдиле.

§ 16. Ё.

Къара кёл Тебердини бек ариу кёлюдю. Аны кёрюрге кёб адам келеди. Кёлню сууу кём-кёкдю. Аны төгерегинде тюрлю-тюрлю кёгетле битедиле.

1. Хапарчыкъны окъугъуз. Анъа ат атагъыз.

2. Ё болгъан сёзлени табыгъыз.

3. Алада ё сёзню къайсы бёлюмюндеди?

4. Ё тауушу болгъан сёзле кесигиз да табыгъыз.

5. Сиз табхан сёздеде уа ё сёзню къайсы бёлюмюндеди?

Ё кёбюсюне сёзню биринчи бёлюмюнде джазылады: ёгюз, кёкен, кёз, кёмюк.

169-чу иш. Тюбюндеги айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

1. ...гюзню орнуна энди машинала ишлейдиле.
2. Джигитге ...люм джокъду. 3. К...злеринъе сакъ

бол! 4. Къоян к...кәннѣ ташайды. 5. Самолётла к...кде тизилиб барадыла.

170-чи иш. Тюбюндеги сѣзле болгъан айтымла къураб, джазыгъыз.

Кѣгюрчюн, кѣмюк, кѣпюр, ѳзен, чѣб.

§ 17. Сѣзде басым.

171-чи иш. Назмуну бир кере ичигизден, экинчи кере уа эшитдириб окъугъуз.

Салам, эртденлик,
Джап-джарыкъ бетли,
Къанатлы джырлы,
Бишген кѣгетли.

Салам, садлада
Джетген алмала,
Тау тѣпбеледен
Эннъен аязла!..

Арбазда ойнай
Тургъан сабийчик,
Биринчи битген
Алма терекчик.

Кзулуйланы Къ.

1. Алма деген сѣзде
ненча бѣлум барды? Би-
ринчи бѣлум къайсыды?
Экинчи уа?

2. Ол сѣзде къайсы
бѣлум кючлюрек айтыла-
ды? Алмала деген сѣзде
уа къайсы бѣлум кючлю-
рек айтылады?

3. Сабий — сабийчик,
терек—терекчик, эртден—
эртденлик деген сѣзлени
хар биринде кючлюрек
айтылгъан бѣлумню та-
быгъыз.

Сёзню бир бёлюмю кьалгъан бёлюмлеринден эсе кючлюрек айтылады. Анъа *басым* дейдиле.

172-чи иш. Тюбюндеги сёзлени басым тюшген бёлюмлерин кёлтюртюб окъугъуз. Басым тюшген бёлюмлени тюблерин тарта джазыгъыз.

Аминат, Минат, Нафисат, Осман, Хасан, ётмек, айран, джайлыкъ, ийнек, кертме, будай, къарылгъач, сабийчикле, сабийчиклерибиз.

Ю л г ю. Аминат.

Басымлы бёлюмде ачыкъ тауушха *басымлы ачыкъ таууш* дейдиле.

Басымсыз бёлюмде ачыкъ тауушха *басымсыз ачыкъ таууш* дейдиле.

Басымны кёргюзюрге керек болса, *басым белги* (,) салынады:

Терёк, кёгюрчюн.

173-чю иш. Бу тюбюнде сёзлени басымлы бёлюмлерин кёлтюртюб окъугъуз.

Бичен. Кырдык. Къоян. Сюрюучю. Заман. Тенъиз. Биченчиле. Къоянчыкъла. Чалкъычыларыбыз. Сюрюучюлерибиз.

Бу сёзлени джазыгъыз, басымлы тауушланы башларына басымны белгисин салыгъыз.

Ю л г ю. *Бичён.*

174-чю иш. Башында берилген сёзледен кьошуб, тёрт айтым къурагъыз. Сёздеде басымлы тауушланы табыб, аланы башларына басымны белгисин салыгъыз.

Сёз ю ч ю н. *Быйыл кёб бичён этилгёнды.*

Къарачай тилде басым асламысына сёзню ахыр бёлюмюндеги ачыкъ тауушха тюшеди.

Сёз ючюн. Абидат, къарылгъач, будай, къойчула, къызыл, джашыл, окъуду, саламлашды, алты, джыйырма.

2. Басым сёзню башха бёлюмлеринде да болады. Сёз ючюн: Тютюн ичме. Бошуна айланма. Сапар, чаб! Алийланы Сагъит.

175-чи иш. Айтымланы окъугъуз, сёздеде басымны табыгъыз.

Бизни колхозда улуу бачха барды. Бизни класс ол бачхада ишлейди. Бачханы ичин тазалагъанбыз. Тереклени артыкъ бутакъларын кесгенбиз, къуртларын кетергенбиз. Быйыл терекледен иги битим джыйыллыкъды. Анъа биз бек къууанабыз.

Хапарчыкъгъа ат атагъыз да джазыгъыз. Басым тюшген тауушланы башына басым белги салыгъыз.

176-чы иш. Тюбюнде сёзледен айтымла къурагъыз, хапарчыкъгъа ат атагъыз да, джазыгъыз. Аллында эки айтымны сёзлеринде басым тюшген тауушланы, белги салыб, кёргюзюгюз.

Гудогу, къычырады, заводну. Чакъырады, ишге ол, ишчилени кетдиле, заводха, ишчиле.

Ишни, эртденбла, башлагъанла, кетдиле.

Барды, тохдамай, иш, мында.

Бек, иги, ишлейди, Назир.

Ол, былтыр, бошагъанды, школда, бизни, классны, онунчу.

Словарь бла ишлеу.

177-чи иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Пио...ерлени ла...ери нарат чегетдеди. Мында июль айда сегиз отря... солугъанды. Биринчи отря... да бараб...нчы Хасан болгъанды.

1. Хар сезде басымны табыгъыз. Басым тюшген тауушну башына белги салыгъыз.

2. Словаргъа къараб, точкаланы орунларына харифле салынныкъ сёзлени къалай джазылгъанларын билигиз.

178-чи иш. Тюбюнде сёзлени джазыгъыз. Басым тюшген тауушну башына белги салыгъыз. Словаргъа къарагъыз да, басым тюз салыннъанына ажымсыз болугъуз.

Председатель, секретарь, больница, трактор, машина, экскурсия, библиотека, инженер, телеграмма, кино, автобус, портфель, шофер, фабрика, лагерь.

§ 18. Экилениб джазылгъан къысыкъ харифли сёзле.

Аминат биринчи классда окъуйду. Ол аммасын бек сюеди.

1. Аминат бла аммасын деген сёзде *м* таууш къалай эшитиледи?

2. Ана деген сёзде *н* болгъан джерге дагъыда бир *н* къошсакъ, ол къалай окъулады.

Бир-бир сёзде къысыкъ харифле экилениб джазыладыла.

Сёз ючюн, *амма*, *улла*, *телеграмма*, *грамматика*.

179-чу иш. Тюбюнде айтымланы окъугъуз да, джазыгъыз. Экилениб джазылгъан къысыкъ харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

1. Исса бла Келемет Одесса деген уллу шахаргъа окъургъа барлыкъдыла. 2. Бююн Мустафа чилле кёлегин кийди. 3. Бизни классны орус тилден Анна Владимировна окъутады. 4. Исси кюн суусунну кёб ичесе. 6. Ашардан алгъа къолларыгъызны джууугъуз.

Экиленнъен кысыкъ харифлени бир тизгинден башха тизгиннъе бири къалыб бири кечеди:
Ис-са, чил-ле, ул-лу, ам-ма.

180-чи иш. Тюбюнде сёзлени бир тизгинден башха тизгиннъе къалай кечюрюрге керек болгъанын кёргюзююз.

Россия, коммунист, грамматика, Одесса, касса, амма, зауаллы, чилле.

Юлгю. *Рос-сия.*

181-чи иш. Тюбюнде сёзлени кёблюкню кёргюзюрча эте джазыгъыз.

Мал, кёл, къол, тал, эл, джел, стол, школ.

Юлгю. *Мал-малла.*

182-чи иш. Экилениб джазылгъан кысыкъ харифли тёртюшер сёз табыгъыз. Ала бла айтымла къураб, джазыгъыз.

§ 19. Джууукъ сёзле.

183-чю иш. Хапарчыкъны окъугъуз да, анъа ат атагъыз.

Бизни колхозда кёб **къой** барды. Мени атам **къой**-чуду. Иги **къойчу** колхозда бек керекли адамды. **Къойчулукъ** колхозгъа уллу хайыр береди.

1. Айтымлада магъанасы бла бир-бирине джууукъ болгъан сёзлени табыгъыз.

2. Сёзлени бир-бирине джууукъ этген къайсы сёздю?

Хапарчыкъны джазыгъыз. Базыкъ басылгъан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

*Кзой, кзойчу, кзойчулукъ, — джууукъ сёзде-
диле. Магъанасы бла аланы бир-бирине джууукъ
этген кзой деген сёзду.*

184-чю иш. Айтымланы окъугъуз, базыкъ басылган сёзле-
ни бирин бирини тюбюнде джазыгъыз.

Кюн тийди. **Кюнлюм** джанында малла отлайдыла.
Кюндюз алагъа сюрюучю керек болмайды.

Кюн кюнлюм, кюндюз—бир джууукъ сёздедиле.
Аланы магъаналары бир-бирине джууукъдула.

кюн { Кюнлюм (кюн бет джаны).
Кюндюз (кюн джарытыб турган заман).

185-чи иш. Окъуб, туудукъ бир тамырлы сёзлени табыгъыз.
Айтымланы джазыгъыз.

1. Темир кызды. Темирчи балта ишледи. 2. Ча-
бакъчы Солтан чабакъ тутаргъа кетди. Чабакъчылыкъ
аны ишиди. Тюнене мен да беш чабакъчыкъ тутхан
эдим.

Джууукъ сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

186-чы иш. Туудукъ сёзлени эм кысхасындан башлаб
джазыгъыз. Биринчи сёзню тюбюне сыз тартыгъыз.

1. Сёз, сёзчюк, сёзлюк.
2. Хапар, хапарчыкъ, хапарчы.
3. Джыр, джырчыкъ, джырчы, джырлау, джырлаучу,
джырлайды.
4. Ана, аначы, аначылыкъ.
5. Бёрк, бёркчюк, бёркчю, бёрклю, бёрклюк.

Юлгю. *Сёз, сёзчюк.*

187-чи иш. 186-чы ишни этгенигизча этигиз.

1. Иш, ишчи, ишлеу, ишли, ишсиз, ишсизлик.
2. Джаш, джашчыкъ, джашлыкъ.

3. Ал, алчы, алчылыкъ.

4. Бир, биринчи, бирлик, бирлешиу.

188-чи иш. Джууукъ сёзлени табыб, джазыгъыз. Аланы магъанасы бла бир-бирине джууукъ этген сёзню тюбюн тартыгъыз.

Мал, терекчик, кюндюз, бачхачыкъ, чабакъчы, малчы, чабакъчыкъ, терек, кюн, бачха, чабакъчылыкъ, малчылыкъ, кюндюзгю, терекли, чабакъла, кюнлюм, кюндюз.

Юлгю. Мал, малчы, малчылыкъ.

189-чу иш. Тюбюнде сёзлени окъугъуз. Алагъа джалгъаула къошуб, джангъы сёзле къурагъыз. Сиз къурагъан сёзлеге тамыр сёзню тюбюне сиз тартыгъыз.

1. Сюрюу, ...

4. Тил, ...

2. Ийнек, ...

5. Таууш, ...

3. Кёз, ...

6. Китаб, ...

Юлгю. Китаб, китабчыкъ, китабчыкъла.

190-чы иш. 189-чу ишни этгенигизча этигиз.

1. Окъу, ...

4. Джаз, ...

2. Кёр, ...

5. Джет, ...

3. Сор, ...

6. Къакъ, ...

191-чи иш. Тюбюнде сёзлени окъугъуз, аланы магъаналарын бир-бирине джууукъ этген тамыр сёзлени табыгъыз да джазыгъыз. Ол сёзле бла айтымла джарашдырыгъыз.

1. Чалкъы, чаллыкъ, чалкъычы.

2. Джолдаш, джолчу, джолоучу.

3. Кёзчюк, кёзлю, кёзлюк, кёзюлдюрёуюк.

4. Суратчыкъ, суратчы, суратлау.

Юлгю. Сурат. *Ильяс сурат салды.*

192-чи иш. 192-чи ишни этгенигизча этигиз.

1. Сабийчик, сабийле, сабийлик.

2. Къоянчыкъ, къоянла.

3. Ташчыкъ, ташла, ташчы.

4. Таучукъ, таулу.
5. Башчы, башчылыкъ, башлады,
башлау, башлыкъ.

Юлгю. *Сабий. Сабий ойнайды.*

193-чю иш. Сёзлени окъуб, аланы бир-бирине джууукъ этген тамыр сёзлени табыгъыз, ала бла айтымла къурагъыз, кеслерини да тюблерине сызла тартыгъыз.

1. Джыйын, джыйылыу.
2. Келиу, келиую, келечи, келечилик.
3. Чабыу, чабыуул, чабхан.
4. Къачыу, къачхынчы.
5. Айтыу, айтым, айтылгъан.

Юлгю. *Сен хапар айт.*

194-чю иш. Тюбюнде сёзледен айтымла къураб, хапарчыкъ джарашдыргъыз. Хапарчыкъны джазыгъыз.

Танъ.

Тебрегенди, танъ, джарый. Таудан, сууукъ, урады, аяз. Чыгъады, кюн. Ол, таугъа, береди, алтын, сыфат. Болады, аяз, сууукъ, сабыр. Тёгюледи, джерге, хар, танъ, джарыгъы.

Юлгю. *Танъ джарый тебрегенди.*

§ 20. Айтым.

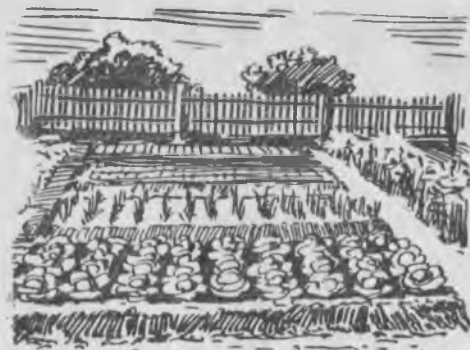
Кюн къыздырады. Къар эрийди. Тюз къанатлыла бизге къайытадыла.

1. Бу хапарчыкъда ненча айтым барды? 2. Биринчи айтымда ненча сёз барды? Экинчи айтымда уа?		3. Ючюнчю айтым ненча сёзден къуралгъанды? 4. Биринчи айтым бизге нени билдиреди? Экинчи уа?

Толу магъана берген бир неда талай сѣзге айтым дейдиле. Айтым сѣзледен кѣуралады, джазгъан заманда айтымдан сора точка салынады. Точкадан сора уллу хариф джазылады.

195-чи иш. Бу хапарчыкны окъугъуз. Анъа ат атагъыз. Хапарчыкны магъанасы чыгъарча, устазны болушлугъу бла алты айтым кѣурагъыз да джазыгъыз.

Кюнню чыкъгъанындан ариу не зат болур! Мен анъа кѣараргъа бек сюеме. Эртден бла эртде кѣобама: Кийинеме да арбазгъа чыгъама. Салктын аязчык урады. Ол тереклени башын кѣмылдатады. Нартюхле да бир-бирине шыбырдайдыла. Тѣгерегинъ кѣууанч дауурдан толады. Ма кюнню таякълары тауну башын джарытадыла. Бир кесекден ала тереклени башларында ойнайдыла. Андан терезелеге созуладыла. Кюн тийди. Мийикден ол санъа ышарды.

Суратлагъа кѣре хапарчыкъ джарашдырыгъыз.

196-чы иш. Бу хапарчыкны окъугъуз, хар айтымны ахырында точка сала, джазыгъыз.

Школну бачхасында.

Кюн джылытады къар эрийди джер джылынады бачхалада ишлер заман джетди биз школ бачхагъа чыкъдыкъ усдаз хар бирибизге иш берди Унух бла Айшат джерни джумушатадыла Аминат бла Сакинат къазылгъан джерни тахдалагъа юлешедиле Джулдуз бла Минат тахдалагъа урлукъ саладыла.

197-чи иш. Бу сёзледен айтымла къураб, джазыгъыз.

1. Письмо, джазаргъа, Сагъид. 2. Кёлек, Нафисат, тигерге. 3. Школ, барыргъа, сабийле. 4. Чага, ишлерге, темирчи. 5. Сабан, сюрюрге, колхозчула. 6. Биз, терек, бачха, салгъанбыз, аллында, школну.

Юлгю. *Сагъид письмо джазады.*

198-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, окъугъуз.

Кюнню къара булутла Узакъдан гюрюлдеген таууш Хар зат тынъысыз Кючлю джел Кёк... Ауур тамчыла джерге тюшюб джаууб башлады.

Керекли сёзле: *джабдыла, болду, джашынайды, келеди, башладыла, эшитиледи, джанъур.*

1. Хапаргъа ат атагъыз.
2. Бу хапарда ненча айтым барды?
3. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала; джазыгъыз.

4. Джауумну юсюнден кесигиз да аллай бир хапарчыкъ къурагъыз.

§ 21. Айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзле.

Эсигизге тюшюрюгюз:

1. Затланы атларын кёргюзген сёзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

2. Ким? деген соруугъа къаллай затланы атлары джууаб боладыла?

3. Не? деген соруугъа уа къаллай затланы атлары джууаб боладыла?

Абидат окъуйду.

Терек чагъады.

1. Биринчи айтымда кимни юсюнден айтылады?

2. Экинчи айтымда нени юсюнден айтылады?

Биринчи айтымда Абидатны юсюнден айтылады. Ол ким? деген соруугъа джууаб болады. Ким окъуйду?— Абидат. Экинчи айтымда терекни юсюнден айтылады. Ол не? деген соруугъа джууаб болады.

Не чагъады?—Терек.

199-чу иш. Бу суратлагъа къараб, айтымла къурагъыз.

...Бачхагъа барадыла.

...Тахда къазады.

...Сохан салады,

...Гокга ханлагъа суу
къуяды.

...джатады.

...къоннъанды.

...отлайдыла.

...джарытады.

1. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала,
айтымланы джазыгъыз.

2. Айтымлада сёз кимни, нени юсюнден баргъанын билдирген сёзлени табыгъыз да, аланы тюблерине сызла тартыгъыз.

Юлгю. Школчула бачхагъа барадыла.

200-чю иш. Айтымланы окъугъуз да, джазыгъыз. Айтымда затланы не этгенлерин кимни не да нени юсюнден айтылгъанын айтхан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

1. Кюн тийди. 2. Сабийле ойнадыла. 3. Кёгюрчюн учады. 4. Къонъурау зынъырдайды. 5. Ай джарытады. 6. Хамиг джазады. 7. Солтан джырлайды. 8. Бугъа ёкюреди. 9. Ат чабады.

Юлгю. Кюн тийди.

201-чи иш. Точкаланы орунларына ким? не? деген соруулагъа джууаб берген сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз. Ол сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

1. ... манъырайды. 2. Чететни теренинде ... улуйду. 3. ... сабан сюредиле. 4. Таулада отлайдыла. 5. Бюгюн ... джауду. 6. ... Москвада окъуйду. 7. ... юйню сакълайды.

Керекли сёзле: *бёрю, къой, Мустафа, ит, колхозчула, кийикле, джанъур.*

Юлгю. *Къой манъырайды.*

202-чи иш. Ким? не? деген соруулагъа джууаб сёзлени точкаланы орунларына сала, бу айтымланы джазыгъыз. (Соруула бла скобкаланы джазмагъыз).

1. (Ким?) ... эгечине письмо джазады. 2. Быйыл! (не?) ... бек къалын чыкъгъанды. 3. (ким?) ... бла ... трудоденлерине кёб мюрзеу, ачха алгъандыла. 4. (Ким?) ... окъургъа Черкесскге барлыкъма. (Не?) ... бек чабады. (Не?) ... джюджекни сермейди,

Керекли сёзле: *мен, Ахмат, атам, анам, ат, кзуш, кырдык.*

1. Хар айтымда кимни не этгенин айтхан, билдирген сёзлени табыгъыз. Аланы тубюне сызла тартыгъыз.

203-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли соруулары сала, джазыгъыз. Хар айтымда кимни, не ни юсюнден айтылганын билдирген сёзлени тублерине сызла тартыгъыз.

1. (...) Адам тенъсиз джашамайды. 2. Иги (...) халал тенъ неден да игиди. 3. Уллу (...) гитче суучукъладан кюралады. 4. (...) Теберди бек ариу джерди. 5. Урушда (...) кюркъкъ душмандан аманды. 6. (...) Махданчакъ кюркъкъны негериди. 7. Ишсиз (...) насыб джокъду. (...) Ишлемеген ашамаз.

204-чю иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, тубюндеги айтымланы джазыгъыз.

1. Таулада ... джаугъанды. Тюздеде ... болгъанды!
2. Маллагъа ... джетерикди. 3. Колхозну кюйларына ... иги кярарды. 4. Кёлледе ... кзурулдайдыла. 5. ... бизни кыралны ара шахарыды.

Керекли сёзле: *кюйла, Москва, Идрис, макъала, кзар, сууукъ, бичен.*

205-чи иш. Тубюндеги сёзле бла айтымла кзурагъыз. Ол сёзле айтымда ким? не? деген соруулагъа джууаб берирге керекдиле. Скобкаланы ичинде сорууны салыб, ол айтымланы джазыгъыз.

Трактор, пионер, харбыз, балий, бачха.

Сёз ючюн. (Не?) Трактор сабан сюреди.

§ 22. Айтымда не айтылгъанын билдирген сёзле.

Аминат джазады. Джел урады.

1. Биринчи айтымда кимни юсюнден айтылады?
2. Аны юсюнден не айтылады.
3. Экинчи айтымда нени юсюнден айтылады?
4. Аны юсюнден не айтылады?

Джазады, урады деген сёзле Аминат бла джелни не этгенлерин билдиредиле.

Айтымда не айтылгъанын *не этеди? не эти-
леди? не этгенди?* деген д. а. к. соруулары болушлугъу бла билирге боллукъду.

206-чы иш. Тубюнде айтымлары окъуб, джазыгъыз. Айтымда не айтылгъанын билдирген сёзлени табыгъыз да тублерине экишер сыз тартыгъыз. Ол сёзле къаллай соруулагъа джууаб бердиле?

1. Руслан школгъа джюрюйдю.
2. Юй ишленеди.
3. Керим китаб окъуйду.
4. Самолёт кёкде учады.
5. Бусагъатдагъы совет адамла коммунизмде джашарыкъдыла.

Юлгю: *Руслан школгъа джюрюйдю.*

207-чи иш. Бу суратлагъа къарай, хапарчыкъ джарашдырыгъыз.

Къызчыкъ ...

Сабийле тоб ...

Пионерле ...

Джашчыкъла ...

Соруулагъа джууаб бѣригиз.

1. Къызчыкъ не этеди?
2. Сабийлени юсюнден не айтыргъа боллукъду?

3. Пионерле не этеди-ле?

4. Джашчыкъланы юсюнден не айтыргъа боллукъду?

Соруулагъа берген джууабларыгъызны джазыгъыз. Айтымда не айтылгъанын билдирген сѣзлени тюблерине

экишер, кимни, нени юсюнден айтылганны билдирген сёзлени тублерине бирер сыз тартыгъыз.

Юлгю: Къызчыкъ пальтосуна тюймеле тигеди.

208-чи иш. Тубюнде суратлагъа къарагъыз да, затланы не этгенлерин айтыгъыз. Ала бла айтымла къурагъыз.

Айтымланы джазыгъыз. Нени юсюнден айтылганын билдирген сёзлени тублери экишер сыз тартыгъыз.

Сёз ючюн. Ийнек ёкюреди.

209-чу иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Анъа ат атагъыз. Джазыгъыз. Айтымлада не этеди? деген соруулагъа джууаб болгъан сёзлени тублерине экишер сыз тартыгъыз.

Бусагъатда къарачай, черкес элдеде уллу иш барды. Юйле ишлендиле. Жангъы школла къурала-

дыла. Мал орунла салынадыла. Совхозла завод ийнек-леден фермала, джюню кьойладан сюрюуле кьурайдыла. Аны бла бирге ишчилени джашаулары иги болады.

210-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, бу айтымланы окьугьуз.

Мен газет... . Атам бла анам кьууаныб... Газетде бизни совхозну юсюнден... . Совхоз кьыралгъа кёб джюн, эт, сют, джау... . Школну бошагъанлай, мен да совхозда... .

Керекли сёзле: *окьуйма, ишлерикме, тынъылайдыла, береди, толтурады, джазылыбды.*

Хапарчыкьны джазыгьыз, айтымлада не айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгьыз.

Юлгю. Мен газет окьуйма.

211-чи иш. Тюбюнде берилген сёзлеге керекли сёзлени кьоша, айтымла кьурагьыз, аланы джазыгьыз. Кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине бирер, аланы юсюнден не айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгьыз.

Джортады, ойнайдыла, отлайдыла, кьычырады, эшитеди, кёреди, юреди, джазады, джукълайды.

Керекли сёзле: *сабий, Хаким, ит, кёз, кьулакь, гугурук, кьойла, ат, сабийле.*

Юлгю. Ат джортады.

212-чи иш. Бу тюбюнде сёзледен айтымла кьурагьыз.

Аланы джазыгьыз. Кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине бирер, аланы юсюнден не айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгьыз.

Чыгъады, классда, бизни, газет. Хапарланы, джазылгъан, тюзетеди, Идрис. Хазырлайды, Сарыбий, къагъытны. Этеди, суратланы, Хасан. Къагъытха, джазады, ариу, хапарланы, Джулдуз. Атын, газетни, джазады, Аминат. Газетибизни, сюебиз, бек, биз.

Юлгю. *Бизни классда газет чыгъады.*

213-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Кимни? нени? юсюнден айтылгъанын, не айтылгъанын билдирген сёзлени табыгъыз. Хар айтымдан ол сёзлени айырыб, джазыгъыз.

1. Бизни къыралыбыз адамгъа керек хар затдан да байды. 2. Къоян къалын чырпыланы ичинде букъду. 3. Унух бир сейир хапар окъуду. 4. Тау башларында джугъутурла кёрюнедиле. 5. Тёгерекде къанатлыла бир-бирлерине эришиб джырлайдыла. 6. Джелни ызындан уллу джанъур келди.

Юлгю. *Къыралыбыз байды.*

§ 23. Айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанын эм не айтылгъанын билдирген сёзлени къайытару.

214-чю иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Анъа ат атагъыз да джазыгъыз. Кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине бирер сыз, не айтылгъанын билдирген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

Кёк ачылды. Кюн джарыгъын тёкдю. Хансладан ариу ийис келеди. Биченликле кёгергендиле. Таула да джашил кийим кийгендиле.

Юлгю. *Кюн джарыгъын тёкдю.*

215-чи иш. Тюбюндеги айтымланы точкаланы орунларына керекли соруу ну сала, джазыгъыз.

1. (...) Хасан Черкес шахарда джашайды. 2. (...) Усдаз дерс береди. 3. (...) Алим Москвада окъуйду. 4. Джай (...) окъуучула колхозда ишлегендиле. 5. Джанъы (...) ай чыкъды. 6. (...) Чабакъ сууда джашайды. 7. Быйыл (...) мал иги семиргенди.

Юлгю. *Быйыл (не?) мал иги семиргенди.*

Аллай соруулагъа джууаб этген сёзле айтымда не-ни билдиредиле?

216-чы иш. Айтымланы окъугъыз. Скобкаланы ичлеринде точкаланы орунларына айтымда не айтылгъанын билдирген сёзле излеген сорууланы сала, джазыгъыз.

1. Халкъла урушха къаршчы (...) кюрешедиле. Ала бютеу дунягъа рахатлыкъны (...) излейдиле. Уруш джашауну (...) бузады. 2. Бизни кыралыбызны Совет Аскер (...) сакълайды. Халкъ кесини аскерин бек (...) суюди.

Керекли соруула: не этеди? не этедиле?

Юлгю. Халкъла урушха къаршчы (не этедиле?) кюрешедиле.

Ол соруулагъа джууаб этген сёзлени тюблерин эки кере тартыгъыз.

217-чи иш. Тюбюндеги сёзледен айтымла къурагъыз да джазыгъыз. Ким? деген соруугъа джууаб сёзлени тюблерине бирер, аланы не этгенлерин кёргюзген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

1. Тургъанды, Ахмат, джай къошда.
2. Учадыла, къушла, кёкде.
3. Алады, иги хайыр, совхоз, бизни, малдан.
4. Джууунадыла, сабийле, кёлде.
5. Барлыкъма, мен, Москвагъа, быйыл.

Юлгю. *Джай Ахмат кѳошда тургъанды.*

218-чи иш. Бу хапарчыкъны окъугъуз, анъа ат атагъыз. Айтымладан къуру кимни, нени юсюнден айтылгъанын эм не айтылгъанын билдирген сѳзлени, юлгюде кѳргюзюлгенича, джазыгъыз.

Кѳб джюз джылланы ичинде Москва кесини тѳгерегине къыралны джыйгъанды. Ол аланы кѳб тюрлю душманладан сакълагъанды. Москваны саулай дуня биледи. Анда уллу заводла ишлейдиле. Москва саулай къыралгъа къумач, кийим береди. Москваны тюрбюнде поездле джюрюйдюле. Москва сууда кемеле джюзедиле. Бери хар къыралдан къонакъла келедиле. Москваны юсюнден кѳб джыр джырланады. Биз Москваны бек сюебиз.

Юлгю. *Москва джыйгъанды.*

219-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сѳзлени сала, хапарчыкъны джазыгъыз.

Халит.

Халит школгъа.... Дерсле бошалгъанлай, ол юйге чабыб.... Халитни анасы аны.... Аны юйде кѳб иши.... Ол отун.... Тюкеннѳе.... анасы бла ариу.... Ол дерслеге да иги.... Халит бек иги....

Керекли сѳзле: *окъуйду, джюрюйдю, джетеди, сакълайды, ауруйду, барады, хазырланады, турады, джарады.*

1. Точкаланы орунларына салыннъан сѳзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

2. Айтымда аллай сѳзле нени билдиредиле?

220-чы иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, хапарны окъугъуз. Хар айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанын эм не айтылгъанын кёргозген сёзлени табыб, джазыгъыз.

Сууукъ.... кетди.... эриди. Узакъдан къанатлы... дауур этиб джетдиле.... джашил кийимлерин кийдиле. Бир кесекден садда... сызгъырыб, джырлаб башларыкъдыла.... садха чыкъдыла. Солтан чалманны джарашдырады. Магомет тахдала къазады.... урлукъ салады.... сабан ишлеге ашыгъадыла.

Керекли сёзле: *къар, терекле, кыш, шохларыбыз, колхозчула, школчула, къанатлыла, Ариуджан.*

221-чи иш. Бу тюрбюнде сёзле бла айтымла къурагъыз. Аланы джазыгъыз.

Ата, ана, къарнаш, эгеч, акга, амма.

Юлгю. Мени эгечим кийим тигеди.

222-чи иш. Тюрбюндеги соруулагъа аууздан джууаб беригиз.

1. Айтым неден къуралады?

2. Айтым деб неге айтадыла?

3. Айтым къурагъыз да, анда кимни, нени юсюнден айтылгъанын эм не айтылгъанын билдирген сёзлени табыгъыз.

4. Айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзле къаллай соруулагъа джууаб боладыла?

5. Айтымда не айтылгъанын билдирген сёзле уа къаллай соруулагъа джууаб береди?

223-чю иш. Тюрбюндеги сёзле бла айтымла джарашдырыгъыз. (Хар айтым эки сёзден къуралыргъа керекди). Мында берилген сёзле ким? деген соруугъа, сиз табхан сёзле не этеди? деген соруугъа джууаб болургъа керекдиле.

Усдаз. Врач. Пио нер. Лётчик. Къойчу. Тюкенчи. Школчу

Юлгю: (Ким?) Усдаз (не этеди?) окъутады.

Сиз да джарашдыргъан айтымларыгъызны ол хал-
да джазыгъыз.

224-чю иш. Тюбюндеги сёзлеге кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзле къошуб айтымла къурагъыз да, хар сёзню аллында сорууун сала, джазыгъыз.

Кюледиле. Чагъады. Джарылды. Чыкъды. Къырккылды. Букъду. Саргъалды. Джыйылды.

Керекли сёзле: *кырдык, халкъ, кызла, отун, терек, къой, кюн, тюлкю.*

Юлгю: (Не?) Тюлкю (не этди?) букъду.

§ 24. Айтымда сёзлени бир-бирине байланыулары.

Сабий джукълайды.

1. Ким джукълайды?—

Сабий.

2. Сабий не этеди?—

Джукълайды.

Ай джарытады?

1. Не джарытады? —

Ай!

2. Ай не этеди?— Джарытады.

Айтымда сёзле соруулагъа джууаб бла бир-бирине байланадыла.

225-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Базыкъ басылгъан сёзле къаллай соруулагъа джууаб этгенлерин айтыгъыз.

1. Мурадин окъуйду. 2. Фатимат джазады. 3. Чалкычы чалады. 4. Къонъурау зынъырдайды. 5. Кюн джылытады. 6. Къаз джюзеди.

Айтымланы джазыгъыз. Базыкъ басылгъан сѣзню аллында скобканы ичинде ким? не? деген соруулары салыгъыз.

Юлгю. (Ким?) Мурадин окъуйду.

226-чы иш. Окъугъуз да соруулагъа кѣре, точкалары орунларына керекли сѣзлени салыгъыз. Айтымланы джазыгъыз.

(Ким?) ... джырлайды. (Не?) ... макъырады. (Не?) ... секиреди. (Ким?) ... окъутады. (Не?) ... учады. (Ким?) ... ойнайды. (Не?) ... къурулдайды.

Керекли сѣзле: *макъа, сабий, сюрюучю, ат, усдаз, къозу, къарылгъач.*

227-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Не этеди? деген соруугъа къайсы сѣзле джууаб бергенлерин айтыгъыз. Скобкалары ичинде базыкъ басылгъан сѣзлени аллында керекли соруу сала, джазыгъыз.

Юлгю. Окъуучула (не этедиле?) джазадыла.

1. Окъуучула джазадыла. 2. Ат чабады. 3. Къойла отлайдыла. 4. Джел урады. 5. Сабийле ойнайдыла. 6. Суучукъ шоркъулдайды. 7. Терекле чагъадыла.

228-чи иш. Айтымла къураб джазыгъыз. Затланы атларын кѣргюзген сѣзлени тюблерине бирер, аланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

	Не этеди?	ойнайды
Джашчыкъ	Не этерикди?	ойнарыкъды
	Не этгенди?	ойнагъанды.

	Не этгенди?	ойнагъанды
Къызчыкъ...	Не этеди?	ойнарыкъ- ды
	Не этерикди?	ойнайды.

Сабийле...	Не этгендиле?	ойнарыкъ-
	Не этерикдиле?	дыла
	Не этедиле?	ойнагъандыла
		ойнайдыла.

Ю лгю. Джашчыкъ ойнайды.

229-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, окъугъуз, джазыгъыз. Скобкала бла сорууланы джазмагъыз.

Джанъур (не этгенди?)... . Джел (не этгенди?)... . Ийнекле (не этгендиле?)... . Улакъла (не этгендиле?)... . Агъач тауукъ (не этгенди?)... . Терекле (не этгендиле?)... . Чапыракъла (не этгендиле?)... .

Керекли сёзле: Шууулдагъандыла, къымылдагъандыла, къакъгъанды, макъыргъандыла, ёкюргендиле, ургъанды, джаугъанды.

230-чу иш. Бу тубюнде тизилген сёзлеге не этгенлерин кёргюзген сёзле къоша, айтымла къурагъыз. Айтымланы джазыгъыз.

Джаз.

Кюн, къар, суучукъла, терекле, къанатлыла, сабийле, колхозчула.

Ю лгю. Кюн джылытады.

231-чи иш. Тубюнде сёзлеге нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзле къурагъыз.

Джауум.

Сёзле: кюкюрейди, джашнайды, къуяды, толтурады, кетди, джарытады, джырлайдыла, ишлейдиле.

1. Айтымла къурагъыз. Хапарчыкъгъа ат атагъыз.		2. Айтымланы джазыгъыз.
--	--	-------------------------

Ю лгю. Кёк кюкюрейди.

Словарь бла ишлеу.

232-чи иш. Окзугъуз да точкаланы орунларына керекли харифлени айтыгъыз.

Мен бюгюн чегетге ба...гъанма. Анда тюрлю-тюрлю терекле кёрдюм. Кё... агъач, кюрю..., ч...нар, эм...н.

Менден къоркзуб, бир кьо...н да къачды. Агъач тауукъну ашарыкъ излегенине сейир этиб турдум.

1. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

2. Агъач тауукъ деген сёзню словарчыкъгъа джазыгъыз.

3. Аны къалай джазылгъанын эсигизде тутугъуз.

233-чю иш. Айтымланы окзугъуз. Тюбюнде берилген юлгюге кёре, айырыгъыз.

1. Джарыкъ кюн джылытады. 2. Сабийле арбазда ойнайдыла. 3. Самолёт кёкде учады. Бузоула кырдыкда джатадыла.

Юлгю. *Джарыкъ кюн джылытады.*

1. Бу айтымда кюнню юсюнден айтылады.

2. Не джарытады?—Кюн.

3. Кюн не этеди?—Джылытады.

4. Къаллай кюн?—Джарыкъ.

Экинчи айтымны ол юлгюге кёре айтыгъыз.

Самолёт кёкде учады.

1. Бу айтымда самолётну юсюнден айтылады.

2. Не учады?—Самолёт.

3. Самолёт не этеди?—Учады.

4. Къайда учады?—Кёкде.

Бу халда тёртюнчю айтымны айырыгъыз.

Айтымда сёзле магъана джаны бла бир-бирлерине байланыб келедиле.

Айтымда сёзлени бир-бирлерине байланыулары соруулары болушлугъу бла билинеди.

234-чю иш. Окъугъуз да, соруула излегенча, точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз.

(Къаллай?)... къыш кетди. (Къаллай?)... джаз келди. Къанатлыла къайытдыла. (Къаллай?) ... кюн джылтырайды. (Къаллай?) ... кырдык чыкъды.

Керекли сёзле. *джылы, сууукъ, джарыкъ, джашил.*

1. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салыб, айтымланы окъугъуз.	2. Аланы джазыгъыз. Соруула бла скобкаланы джазмагъыз.
--	--

Юлгю. *Сууукъ кыш кетди.*

235-чи иш. Тюбюнде айтымланы тюз джазыгъыз. Керекли джерге точкаланы салыгъыз. Точкаладан сора сёзню уллу хариф бла башлаб джазаргъа керек болгъанын унутмагъыз.

Исси джай бошалды аны ызындан джауумлу къач джетди ол да озду сууукъ джелле таймагъанлай урадыла сууукъ кыш келди терен къар джауду сабийле къууаныб чанала бла учадыла.

Затны сыфатын кёрюзген сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

236-чы иш. Соруулагъа кёре точкаланы орунларына керекли сёзлени салыб, айтымланы джазыгъыз. Соруула бла скобкаланы джазмагъыз.

1. Уучу (нени?) ... ёлтюрдю. 2. Усдаз (кимни?) ... махдады. 3. (неге?) ... миндим. 4. (кимден?) ... письмо келди. 5. Тюлкю (нени?) ... алыб къачды. 6. Мен (кимге?) ... болушама.

Керекли сёзле. *бёрюню, Сарыбийни, атха, эгечимден, тауукъну, анама.*

237-чи иш. Соруулагъа кёре точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз. (Скобкала бла сорууланы джазаргъа керек тьююдю).

1. Окъуучула (къайда?) ... ишлейдиле. Ала (къачан?) ... солурукъдула. 2. Ахмат (нени?) ... кеседи? Ол (не бла?) ... кеседи. (кимге?) ... къонакъла келгендиле. Къонакъла (къайдан?) ... келгендиле. Ала (нени?) ... юсюнден хапар айтадыла. 4. Мени атам (къайры?) ... кетгенди. Ол (къайда?) ... беш кюн турлукъду.

Керекли сёзле: *тамбла, бачхада, мычхы бла, къанъаны, Москвадан, Москваны, Ахматха, Черкескеде, Черкескеге.*

238-чи иш. Джазгъан заманда сёзлени аллында скобкаланы ичинде точкаланы орунларына нени? къаллай? къайда? кимге? къачан? деген сорууладан кереклисин салыгъыз.

Окъуучула (...) бюгюн къой къошха баргъандыла. Къойчула (...) окъуучулагъа (...) къозучукъланы кёргюздюле. Къозучукъла (...) кырдыкда джатадыла. (...) Къошну (...) улуу итле сакълайдыла.

239-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, айтымланы джазыгъыз. (Скобкала бла сорууланы джазмагъыз).

Кюн (къалай?) ... къыздырды. Къар (къалай?) ... эриди. (Къаллай?) ... къанатлыла къайытадыла. (Къайда) ... сабийлени (къаллай?) ... ауазлары эшитиледи.

Керекли сёзле: *дженъил, бек, къууанчлы, ар-базлада, кийик.*

240-чы иш. Сёзлени аллында, скобкаланы ичинде точкаланы орунларына, керекли сорууну сала, джазыгъыз.

Къара булутла (...) кюнню джабдыла. Кёк джашнады, кюкюреди. Джауумсураб башлады. Сабийле (...) юйге къачдыла. Кёк (...) чууакъ болду. Адамла (...) орамлагъа чыкъдыла.

Юлгю. Къара булутла (нени?) кюнню джабдыла.

241-чи иш. Тюбюндеги сёзледен айтымла къурагъыз да тюз джазыгъыз.

Кютеди, колхоз, ийнеклени, Махди.

Тюшде, ийнекле, татымлы, тойгъан, кырдыкдан джатадыла.

Сыбызгъысын, къолуна, алды, Махди.

Терекни, эмен, олтурду, ол, тюбюнде.

Согъады, сыбызгъысын, Махди.

Бургъандыла, ийнекле, анъа, башларын.

Согъады, къалай, ол, ариу.

Юлгю. *Махди колхоз ийнеклени кютеди.*

Словарь бла ишлеу.

242-чи иш. Окъугъуз да сёздеде джазылмай къалгъан харифлени айтыгъыз.

Бизни элибизге бир ул...у **автобус** келди. Аны ичи а... амдан толуду. Ала **инженер**ледиле. Элни къатында **ташкёмюр** табылгъанды. Энди аны къазары...дыла. Бизни элибиз ша...ар бол...укъду.

1. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

2. Базыкъ басылгъан сёзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

3. Автобус, инженер, ташкёмюр деген сёзлени кесигизни словарчыгъыгъызгъа джазыгъыз. Ол сёзлени къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

243-чю иш. Тюбюндеги сёзледен айтымла къураб джазыгъыз.

Биринчи май.

Хазырланабыз, майгъа, Биринчи, биз.

Классда, бизни, джокъду, окъугъан, осал, окъуучу.

Сафият, окъурукъдула, Мурадин, бла, назмуланы.

Классда бары да, джырла, джанъы, джырларыкъдыла.

Чакъырлыкъбыз, концертибизге, колхозчуланы, биз.

244-чю иш. Суратлагъа къараб, терек бачхада джазгъы ишлени юсюнден хапар джарашдыргъыз.

Терек бачхада джазгъы ишле.

§ 25. Джылда окъулгъанны къайытарыу.

245-чи иш. Бу тюбюнде хапарны окъугъуз. Анда айтым-ланы табыгъыз. Керекли джерде точкаланы салыб джазыгъыз.

Джангы шахар.

Биз машиналагъа миндик ала Черкесскден терк чыкъдыла кенъ ариу джолда автомобиль дженгил барады машина Къобан сууну бойну бла барады Теберди Къобаннга къошулгъан джерде машинала тохдадыла орамлада кѣб адам кѣрюндю мында мийик ариу юйле бир-бири ызындан тизилгендиле автобуслар джюрюйдюле уллу тюкенледе сатыу кызыу барады бу шахарды анъа Къарачай шахар дейдиле ол Совет властны джылларында ишленгенди бизни кыралда кѣб джангы шахар ишленеди.

1. Айтым неден къуралады?

2. Джазгъан заманда айтымны ахырында не салынады?

3. Точкаладан сора къаллай хариф джазылады?

4. Черкесск, Теберди, Къобан суу, Къарачай шахар деген сѣзле уллу хариф бла башланыб нек джазыладыла?

Айтым сѣзледен къуралады. Джазгъан заманда айтымдан сора точка салынады. Точкадан сора уллу хариф джазылады.

246-чы иш. Керекли джерде ауазыгъызыны тохдата, тюз окъугъуз. Хапарда айтымланы табыгъыз.

Джулдузла батдыла бир кесекге къарангы болду эрлей танъ атды къарангыны джарыкъ хорлады кѣк чууакъды анда бир булут да джокъду тѣгерек къанатлыланы тауушларындан толду ала кюнню сакълайдыла, анъа къууанадыла адамла да уянгандыла кюн тийди.

1. Башында хапарчыкъ-
гъа ат атагъыз.

2. Керекли джерде точ-
кала салыгъыз.

3. Айтымланы джазы-
гъыз. Хар айтымны улуу
хариф бла джазыб баш-
ларгъа керек болгъанын
унутмагъыз.

247-чи иш. Тюбюндеги сёзледен айтымла къурагъыз.
Аланы джазыгъыз.

1. Чакъырады, ишге, адамланы, гудок.

2. Орамлагъа, чыкъдыла, адамла.

3. Келдиле, заводха, ишчиле.

4. Башланды, иш.

5. Завод, бу, эл, мюлкге, береди, машинала.

6. Чыгъарыкъды, заводдан, бюгюн, трактор, 50.

7. Къыралгъа, кюнде, хар, береди, завод, трак-
тор, аллай, бир.

Юлгю. *Гудок адамланы ишге чакъырады.*

248-чи иш. Бу соруулагъа толу джууаб беригиз. Джууаб-
ланы джазыгъыз.

1. Сеннге ненча джыл болгъанды? 2. Сен ненчан-
чы классда окъуйса? 3. Сени классда тенглерингъ
бармыдыла? 4. Аланы атларын айт. 5. Школну бачха-
сы бармыды? 6. Сен анда ишлеймисе?

Юлгю. *Быйыл меннге тогъуз джыл толады.*

249-чу иш. Бу тюбюнде сёзле бола, айтымла къура-
гъыз. Аланы джазыгъыз.

Ишлемеген тишлемез.

Ишчи. Колхозчу. Студент. Чурукъчу. Темирчи.
Малчы. Бачхачы. Пионер.

Юлгю. *Ишчи къыралыбызгъа машинала ишлейди.*

250-чи иш. Хапарны окъугъуз. Уллу хариф бла башланнъан сёзлени табыгъыз.

Комсомол.

Комсомол, сен Кузбассны, Донбассны къурауда джигер ишлединъ. Душман къыралыбызгъа чабханында, къолунгъа шкокну алдынъ. Сен халкъ бла бирге Волгоградда душманны ууатдынъ. Курск, Белгород сахарланы къатында къанлы джауну хорладынь, Рига бла Кърымны да алдынъ. Сен Берлинде Къызыл байракъны орнатыргъа да болушдунъ. Энди сен Къазахстанны, Алтайны алгъын сюрюлмеген джерлеринден халкъынгъа кёб азыкъ бересе. Волгада, Лена сууда уллу элекстростанцияла ишлейсе. Хар заманда да сен Коммунист партияны джолу бла тюз бараса.

1. Уллу харифле бла не затланы атлары джазыладыла?

2. Хапарда кёргюзюлген сахарланы, сууланы атларын айтыгъыз.

3. Аладан сора уллу харифле бла къайсы сёзле джазылгъандыла?

4. Уллу харифле бла джазыллыкъ сёзлени джазыгъыз. Алгъа сахарланы, аны ызындан сууланы атларын джазыгъыз.

251-чи иш. Сиз таныгъан сахарланы, эллени, сууланы атларын джазыгъыз.

Юлгю. Шахарла. Москва.

Элле. Джёгетей.

Суула. Къобан.

252-чи иш. Сизни классда окъугъан сабийлени тукъумларын, атларын алфавит джорукъда джазыгъыз.

Юлгю. Айбазланы Бекир.

Байрамукъланы Солтан.

253-чю иш. Тюбюндеги суратлагъа эслеб къарагъыз. Аланы тюблеринде айтымланы окъуй, джазыгъыз. Айтымлада затланы атларыны тюблерине бирер сыз, аланы хапарын билдирген сёзлени тюблерине экишер сыз тартыгъыз.

Джаз джетди.

Къар эрийди.

Суучукъла ашыгъыб барадыла.

Тал чагъады.

Грачла да келдиле.

Чыпчыкъгъа юй хазырды.

Ю л г ю. Джаз джетди.

Словарь бла ишлеу.

254-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыгъыз.

Мени атам болницада врач болуб ишлейлди. Аны парти...ны с...езде д...легатха айыргандыла. Там...ла ол Москвагъа кетеди. Андан къайытханлай, с...ездни ишинден бизге хапар айтырыкъды.

1. Айтымланы джазыгъыз.

2. Сиз толу этген сёзлени тюз джазгъаныгъызгъа словаргъа къараб ажимсыз болугъуз.

3. Делегат, партия, тамбла, съезд, деген сёзлени кесигизни словарчыгъызгъызгъа джазыгъыз. Аланы къалай джазылгъанларын эсигизде тутугъуз.

255-чи иш. Тюбюнде суратлагъа къараб, хапар къурагъыз.

Пионер лагерде.

1. Биринчи суратда кимни кѳресиз? Ала кѳайры барадыла? Ала не бла барлыкѳдыла?

2. Экинчи суратда ѳа кимни кѳресиз? Пионерле не этедиле?

3. Пионерле кѳайры тебрегендиле?

4. Тѳртюнчю суратны юсюнден не айтыргѳа бол-лукѳду?

256-чы иш. Айтымланы окѳугѳуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, джазыгѳыз.

Кита ... ланы сакѳлагѳыз? Кита ... бизни бек иги шо ... убузду. Кита ... ны адам окѳуру ... ду. Кѳа ... ыт-ларын джыртма, бе ... лерин бюкме. Аны таза кѳа-гѳ ... т бла т ... шла. Сени китабларынѳ бла энтда башха окѳу ... чула окѳ ... рукѳдула.

257-чи иш. Тюбюнде сѳзледен айтымла кѳурагѳыз. Айтым-ланы джазыгѳыз. (Цифраланы джазмагѳыз).

Тюлкю кѳаргѳаланы кѳалай тутады.

1. Кѳаргѳа, джатды, тюлкю. 2. Кѳысды, кѳаты, ол, кѳз лерин. 3. Басындыла, юсюне, аны кѳар-гѳала. 4. Кѳобду, секириб, тюлкю. 5. Тюлкюню, тюш-дю, бири, кѳаргѳаладан, аѳузуна. 6. Болду, думп, че-гетге, хыйлачы. 7. Кѳаргѳа, тели, болду, тюлкюге, аш.

258-чи иш. Хапарны окѳуб, айтымлада затланы атларын эмда аланы ишлерин кѳргюзген сѳзлени табыгѳыз.

Кѳабланны чабыѳу.

Бу иш Цейлонда болгѳанды. Пилге миниб, аллыбыз-да офицер барады. Биз бир кѳалын чырпылагѳа джет-дик. Чырпыладан улуу кѳаблан чартлаб чыкѳды. Би-

ринчи пилге секирди, офицерни сүйреб, чырпылагъа ташайды. Бир кесекден бир-бири ызындан атылгъан эки таууш эшитилди. Биз ары чабдыкъ, ёлген къаблан кырдыкга къабланнъанды. Арлакъда ойсураб офицер джатады. Офицерге суу ичирдик. Ол кёзлерин ачды. Сора къабланны ёлтюрген хапарын айтды. Къаблан аны сүйреб баргъан заманда, пистолетин чыгъаргъанды да эки кере атыб ургъанды. Экинчи окъ къабланны джюрегине тийгенди.

259-чу иш. Тюбюндеги сёзлени бёлюмлеге юлешигиз да джазыгъыз.

Окъуучу, китаб, сурат, къарандаш, тетрада, терекчик, сабийле, анала, школ, сабанларыбыз, сёз, эгеч, ата.

1. Сёзде ненча бёлюм болгъанын къалай билебиз?	2. Сёзню бир тизгинден башха тизгиннъе къалай кёчюредиле?
--	---

260-чы иш. Тюбюндеги сёзлени бир тизгинден башха тизгиннъе къалай кёчюрюрге кереклисин джазыб кёргюзюгюз.

Письмо, больница, пальто, амма, чилле, къуллаукъ, исси, классыбыз, элле.

Юлгю. *Эл-ле.*

1. Письмо, больница, пальто деген сёздеде <i>ь</i> нек джазылады?	3. <i>ь</i> къайсы айланы атларыны ахырында джазылады?
---	--

261-чи иш. Сёзлени окъугъуз, джазыгъыз. Зынъырдауукъ къысыкъ тауушланы тюблерин тартыгъыз.

Ат, ёгюз, къулакъ, темир, джаз, къар, джел, аяз, алма, кертме, балий, эрик, шапдал.

1. Зынъырдауукъ кысыкъ тауушла къалай айтыладыла?

2. Ол тауушланы кёргюзген харифлени джазыгъыз.

3. Тунакы кысыкъ харифлени джазыгъыз.

262-чи иш. Тюбюнде сёзлени джазыгъыз, алада тунакы кысыкъ харифлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Къыш, сууукъ, къаргъа, теш, хомух, сагъыш, сапын, эшик, тешик.

1. Тунакы кысыкъ харифлени барысын да джазыгъыз.

2. Нёгерли зынъырдауукъла бла тунакыланы таблицасын этигиз.

3. Нёгерсиз зынъырдауукъ эмда тунакы кысыкъ тауушланы айтыгъыз.

263-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, айтымланы джазыгъыз.

1. Бюгюн клу...да кино боллукъду. Ары кёб адам джыйыллыкъды. 2. Биз тоб ойнадыкъ. 3. Руслан бузоучукъну табды. 4. Ит уручуну къабды. 5. Анам унну къабчыкъгъа къуйду. 6. Бизни отрядда къыркъ пионер барды.

264-чю иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

1. Чотай къошха кетди, итчиги да ызындан чабыб джетди. 2. Апба кёб джомакъ айтды. 3. Мен акъ а...ны бек сюеме. 4. Ленинградда эмда Волгогра...да кёб ул...у завод ишленъенди. 5. Бизни классны колхозда иги ишлегенини юсюнден газетде джазылгъанды.

1. Сёзню ахырында зы-
нъырдауукъну тюз джазар
ючюн не этерге керекди?

2. Сёзню арасында кы-
сыкъ таууш зынъырдауукъ

неда тунакы болгъаны
ачыкъ туююл эсе, аны тюз
джазар ючюн не этерге
керекди?

3. Ол Джорукъланы
юлгюледе кёргюзюгюз.

265-чи иш. Бу хапарчыкъланы окъугъуз да джазыгъыз. Кёб
бёлюмю болгъан сёздеде басымны белгисин салыгъыз.

Былтыр бизни элде колхоз уллу ариу школ ишле-
генди. Школну къатында биз сад салгъанбыз. Аны
тёгерегине хуна ишлегенбиз. Терекчикле иги ёседиле.
Школну аллында ойнаргъа таб джер къурагъанбыз.
Биз анда чабабыз, секиребиз, тоб ойнайбыз.

1. Басым деб неге айты-
лады? Юлгюде кёргюзю-
гюз.

2. Сёзде къаллай ачыкъ
тауушха басымлы ачыкъ
таууш дейдиле?

Юлгюде кёргюзюгюз.

3. Сёзню басым тюш-
меген ачыкъ тауушларына
къалай айтадыла?

Юлгюде кёргюзюгюз.

4. Къарачай тилде ас-
ламысына басым сёзню
къайсы бёлюмюне тюшеди?
Юлгюде кёргюзюгюз.

266-чы иш. Бу айтымланы окъугъуз. Сёздеде басым тюш-
ген бёлюмлени табыгъыз.

1. Бюгюн этиллик ишни тамблагъа къойма. 2. Къа-
ра ишден къоркъма. 3. Кесинъден къарыусузгъа дже-
кирме. 4. Тамаданы аузуна чабма. 5. Чыбыкълыгъын-
да бюгюлмеген къазыкълыгъында бюгюлмез. Аны
унутма.

Айтымланы джазыгъыз. Басым тюшген ачыкъ тау-
ушлагъа басымны белгисин салыгъыз.

Къарачай тилде асламысына басымлы ачыкъ таууш сѣзню ахыр бѣлюмюнде болады. Алай а бир-бирде басым сѣзню башха бѣлюмлерине да тюшеди.

Словарь бла ишлеу.

267-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыгъыз. Базыкъ басылгъан сѣздеде басымны табыгъыз.

Пр... дседател... джыйылыуу ачды. С... кретар... чыгъыб сѣлешгенлени сѣзлерин джазды. 2. Ленинградны 105-чи школуну окъуучуларындан бизге т... л... грамма келди. Ала бизни Биринчи майны къууанчы бла алгъышлайдыла. 3. Колхоз бы... ыл эки джангъы авт... м... биль алгъанды.

Айтымланы джазыгъыз.

1. Базыкъ сѣзлени тюз джазгъаныгъызны словарьгъа къараб билигиз.

2. Словаргъа къараб, ол сѣздеде басымны белгисин тюз салгъаныгъызны билигиз.

3. Быйыл деген сѣзню кесигизни словарьгъызгъа джазыгъыз. Аны къалай джазылгъанын эсигизде тутугъуз.

268-чи иш. Тюбюнде сѣзледен айтымла къураб, джазыгъыз. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

Совет сабийле.

1. Тюрлю-тюрлю, юренирбиз, ишлеге, биз.
2. Джуртубуз, чактыргъан, туугъан, барырбыз, джерге.

3. Усда, учарбыз, самолётлада, биз.
4. Парашют, булутлада, къркъмазбыз; ачаргъа.
5. Душманнъа; чекледе, узакъ, кърарарбыз, сакъ.
6. Бла, трактор, сюрюрбюз, сабанла.
7. Джюрютюрбюз, поездле, комбайнла.

Юлгю. *Биз тюрлю-тюрлю ишлеге юренирбиз.*

269-чу иш. Точкаланы орунларына керекли харифлени салыб, джазыгъыз.

1. Совет адамла къруанчлы джаша...дыла, ари...-солу...дула. Су...лада деменъили электростанцияла кърра...дыла, талада заводла саладыла. Ту...гъан джуртубузну бир кър...ырындан бир кърыйырына дери уллу строителство барады.

270-чи иш. Айтымланы окъугъуз да джазыгъыз. Затланы атларын къргюзген сълени табыгъыз эм аланы тублерине сызла тартыгъыз.

Ишибизни къргюздюк.

Колхоз бизни школгъа джер бергенди. Биз аны кесибиз сюргенбиз. Нартюх, будай, атханбыз. Быхы, помидор, харбыз, агурча салгъанбыз. Джай узуну алагъа иги къррагъанбыз. Битимни кърранчсыз джыйдыкъ. Ишибизни аталагъа-аналагъа къргюздюк. Ала бизге бек разы болдула.

Юлгю. Колхоз бизни школгъа джер бергенди.

1. Затланы атларын къргюзген съле къраллай соруулагъа джууаб боладыла?

2. Ким? деген соруугъа къраллай затланы атлары джууаб боладыла?

3. Не? деген соруугъа уа къраллай съле джууаб боладыла?

271-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Алада затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени табыб, айтыгъыз.

1. Магомет бюгюн боз бѣркюн, акъ кѣлегин, къара кѣнчегин, сары чурукъларын кийди. 2. Меннге анам татлы алма берди. 3. Иги кертме суулу болады. 4. Тауланы акъ башлары кѣрюнедиле. 5. Совхоз бизге джаны юй ишледи. 6. Элни арасы бла кенъ, ариу орам барады.

1. Айтымланы джазыгъыз. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени тюблерине сызла тартыгъыз.

2. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзле къаллай соруулагъа джууаб этедиле?

272-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сѣзлени онъ джанындан алыб салыгъыз. Хапаргъа ат атагъыз.

Кюнортада хауа солуу алалмазча
... болду.

ауур

Чегет узакъда джууукъда да юсюне
...кийим къаблагъанча кѣрюнеди. Дуп-
бур артындан бир... зат кѣлтюрюлдю.

кючлю

Сора ол къанатларын кенъ джайыб,
бизни таба тебреди. Бир... аязчыкъ
келиб, чырпыла къымылдадыла. Аны
ызындан... джел урду.

джашил
эрши
салкъын
къара

1. Точкаланы орунларына керекли сѣзлени салыб, хапарчыкъны джазыгъыз.

2. Затланы сыфатларын кѣргюзген сѣзлени табыгъыз, аланы тюблерине сызла тартыгъыз.

273-чю иш. Тюбюнде соруулагъа толу джууаб беригиз.

1. Не зат кишинейди?

2. Не зат ѳкюреди?

3. Не зат макъырады?

4. Не зат юреди?
5. Ким сѣлешеди?
6. Къар не чакъда джауады?
7. Кырдык не чакъда чыгъады?
8. Бичен не заманда этиледи?
9. Нартюх не заманда джыйылады?

Юлгю. *Ат кишинейди.*

1. Джууабланы джазыгъыз. Сорууланы джазмагъыз.

2. Затланы атларын кѣргюзген сѣзлени тюблерине бир, аланы ишлерин кѣргюзген сѣзлени тюблерине эки сыз тартыгъыз.

3. Затланы ишлерин кѣргюзген сѣзле къаллай соруулагъа джууаб бердиле?

4. Затланы атларын кѣргюзген сѣзлени айтымда къаллай сорууланы болушлугъу бла табаргъа боллукъду?

Словарь бла ишлеу.

274-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Джазылмай къалгъан харифлени сала, айтымланы джазыгъыз.

Окъу... джыл бошалды. Солу...чу заманыбыз джетди. Барыбыз да э...скурсиягъа барлыкъбыз. Мен школда къо...нлагъа къарарыкъма. Идрис бла Аминат къаз балаланы багъарыкъдыла. Бир къауумубуз бачхада ишлерикди. Тахдалагъа уа Айшат, Джулдуз, Минат къарарыкъ...ыла.

Харифлери джазылмай къалгъан сѣзлени тюз джазгъаныгъызны словаргъа къараб билигиз.

275-чи иш. Тюбюндеги сѣзлени, точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

Тем...рчиле. окъу...чула. т...р...зе. та...лула. су...укъ. к...гюрчюн. къарыл...ач. гак...ы. гок...а

1. Джумушакъ ачыкъ тауушлары болгъан сёзлени табыгъыз.

2. Къаты ачыкъ тауушлары болгъан сёзлени табыгъыз.

3. Къаты ачыкъ тауушлары болгъан сёзде кысыкъла къатымыдыла огъесе джумушакъмыдыла?

Джумушакъ ачыкъ тауушлары болгъан сёзде уа кысыкъла къалай эшитиледиле?

Ачыкъ тауушланы табыгъыз. Алада къаты тауушла бла джумушакъ тауушланы айырыб айтыгъыз.

276-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Уллу харифле бла башланыб джазылгъан атланы табыгъыз.

1. Бизни кыралда Москва бла Ленинград бек уллу шахарладыла.

2. Черкес шахар бла Къарачай шахар Къобан сууну бойнундадыла.

3. Къарачай писатель Хубийланы Осман Огъары Тебердиде туугъанды. Ол элни къаты бла Теберди сууу барады.

4. Къарачай-Черкес областны ара шахары Черкесски. Анда эм ариу орамны атына Ленинни орамы дейдиле.

1. Башында айтымланы джазыгъыз. Уллу хариф бла башланыб джазылгъан сёзлени тюблерине бирер сыз тартыгъыз.

2. Не затланы атлары уллу хариф бла башланыб джазыладыла? Ол джорукъну примерле келтириб анъылатыгъыз.

277-чи иш. Тюбюнде сёзлени джазыгъыз, точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз.

Мени тукъумум....

Мени атым....

Мени атамы аты....

Мени анамы аты....

Мени эгечими аты....

Бизни классны..... (усдазны тукъуму,
аты, атасыны аты) окъутады.

Юлгю. *Мени тукъумум Акъбайладанды.*

278-чи иш. Бу тюрбюнде сёзлени, кёб затны кёргюзюрча тюрлендириб, джазыгъыз.

1. Китаб, къалам, тетрадь, окъуучу, усдаз, школ.
2. Адам, джаныуар, эл, сахар, джол, тау, терек.
3. Алма, кертме, балий, эрик, шабдал.

Юлгю. *Китаб-китабла.*

279-чу иш. Тюрбюндеги сёзлени бир затны атын кёргюзюрча тюрлендириб, джазыгъыз.

1. Къойла, къочхарла, къозула, текеле, эчкиле, улакъла, ийнекле, ёгюзле, бугъала, къунаджинле, танала, бузоула.

2. Аякъла, табакъла, къашыкъла, чоюнла, табала, стаканла, столла, шкафла, орундукъла, тёшекле, джасдыкъла, кийизле, кюйюзле.

Юлгю. *Къойла-къой....*

280-чи иш. Тюрбюндеги сёзлени бир-бирлерине байланырча тюрлендиригиз да, айтымла къурагъыз, айтымланы джазыгъыз.

1. Окъутады сабийле, усдаз.

2. Окъуйду, мени, къарнашым, Черкес сахар, Хусей.

3. Ишленеди, быйыл, эл, школ, джанъы.

4. Школчула, колхоз, ишлейдиле.

5. Былтыр, лагерь, пионер, баргъанма, мен.

Юлгю. *Усдаз сабийлени окъутады.*

281-чи иш. Куплетни окъугъуз. Мында затланы ишлерин жёргюзген сёзлени табыгъыз.

Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени джазыгъыз.

Къарны эритди джылы аяз.
Балчыкъ болду джол, арбаз.
Кёк да уруб даурбаз,
Белги берди кёкден джаз.

Сюйюнчланы А.

282-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Алада кимни, нени юсюнден айтылгъанын, не айтылгъанын билдирген сёзлени табыгъыз, джазыгъыз.

Сад чагъады.

Кюн джылытады. Кёк чууакъды. Бир булутчукъ да кёрюнмейди. Джер кёгереди. Сабанла сюрюледиле. Малла кырдыкга бошланадыла. Садда терекле чагъадыла. Тёгерек ариу кийимден толады.

283-чю иш. Бу тюбюнде сёзледен айтымла къурагъыз.

1. Джырла, Хасан. 2. Кел, атам. 3. Сабан, сюрюл. 4. Кел, письмо. 5. Ишлен, юй. 6. Къозу, макъыр.

Сёз кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзлени сорууларын сала, айтымланы джазыгъыз.

Юлгю. (Не?) Сабан "(Не этилди?) сюрюлдю...

184-чю иш. Тюбюндеги айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харифлени сала, джазыгъыз.

1. Биз турм... салдыкъ, была нартю... салдыла.

2. Колхозну ийнеклери сю...люледиле, къо...лары джю...люледиле.

3. Бы...ыл чёртле...юк терекле иги битгендиле. Чёртле...юк кёб джы...рыкъбыз. 4. Бизде тюрлю-

тюрюлю к...гетле б...тедиле. 5. Та...лада хауа тазады, са...лукугъа игиди.

285-чи иш. 284-чю ишни этгенигизча этигиз.

1. Къ...р ке.... Дж...р дж...л...нды. Кю...узун болду. Т...р...кле чагъыб башладыла. Мал...а джа...лыкъгъа чыкъдыла.

2. Школда дж.. лны ичинде окъулгъа...ны къай...-тарабыз. Бир ый...къдан окъ...у джыл боша...-лыкъды.

286-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, джазыгъыз.

Кийим.

1. ... тазалыгъы саулукъгъа бек керекли шартды.

2. ... букъу болмасын. ... аяргъа керекди.

3. Сизни... ананы къыйыны уллуду. Ол сизге... тигеди, джууады, джамайды.

кийим

кийимигизни

кийимигизде

кийимни

Юлгю. *Кийимни тазалыгъы саулукъгъа бек керекли шартды.*

287-чи иш. Бу тюбюнде сёзлеге туудукъ сёзле табыгъыз.

Бутакъчыкъ. Чапыракъчыкъ. Тауукъчукъ. Къозу-чукъ. Кёзчюк.

Сёзлени джазыгъыз.

Юлгю. *Бутакъчыкъ, бутакълы, бутакъ.*

288-чи иш. Бу тубюнде сёзлени окъугъуз. Алагъа джалгъаучукъла къошуб, джанъы сёзле къурагъыз.

Джигит. Батыр. Баш. Джаз. Сабан. Ал. Уу. Сют. Джыр. Сюрюу. Кюлкую. Накъырда. Чага. Иш. Окъуу.

Юлгю. Джигит-джигитлик.

Юлгюде кёргюзтюлгенча, джазыгъыз. Затны сыфатын кёргюзген сёзлени табыб, тублерине сызла тартыгъыз.

189-чу иш. Джазылмай къалгъан сёзлени точкаланы орунларына сала, айтымланы окъугъуз. Джазыгъыз.

1. ... урлукъдан ... битим сакъ-лама.	иги, осал
2. ... тенъ табарынъы суй, ... тенъни уа унутма.	эски, джанъы
3. Батыргъа ит..., къоркъакъны уа...	къабады юреди
4. ... къонакъгъа... эшик кенъ ачылыбды.	къабакъ ашхы

Юлгю. Осал урлукъдан иги битим сакълама.

290-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Алада затланы атларын, сыфатларын кёргюзген сёзлени табыгъыз.

Туугъан джерибизни сюебиз.

Ариу тауларыбызны биз бек сюебиз. Аланы таза хауасындан, хансланы ариу ийисинден, кырдыкны тюрсюнсюнден адам къараб тоймаз. Чегетде нарат, эмен, къайын, чынар, терекле шууулдайдыла. Кёгетле уа? Аланы ким унутур?

Окъяу джыл бошалды. Биз джолгъа хазырбыз. Туугъан джуртубуз чакъырады. Биз аны иги танырбыз.

Затланы атларын не? деген соруугъа джууаб этерча тюрлендиригиз. Затланы атларын, аланы аллында сыфатларын салыб, джазыгъыз.

Юлгю. *Ариу таула.*

291-чи иш. Тюбюнде сѣзлени окъуб, алада джууукъ сѣзлени табыгъыз.

Школ, юй, бичен, къой, школчу, акъ, джюн, юйюр, къыш, чабакъ, кюз, къошчу, биченлик, къойчу, аш, иш, джюню, джай, колхозчу. Кюзлюк, кѣз, ашарыкъ, ишчи, чабакълы, акъсыл, къышлыкъ, биченчи, чабакъчыкъ, ишлеу, чабакъгъа, юйюрлю, колхоз, джайлыкъ.

Джууукъ сѣзлени бир-бири ызындан джазыгъыз.

Юлгю. Чабакъ, чабакъчыкъ, чабакълы, чабакъчы.

292-чи иш. Керекли джерге у бла й-ни салыб, айтымланы джазыгъыз.

1. Къарача... сахар бек ари...ду.
2. Ол Къобан ѳзенде су... бо...нунда ишленнѣнди. Анда кѣб адам джаша...ды, ишле...ди.
3. Бизге бюгюн о...на...чула келдиле.
4. Къо...чу сюрю ... кютеди, ари... джырын джырла...ды.
5. Та...лада ки...икле кѣбдюле.

293-чю иш. Бу тюбюнде назмуну окъугъуз.

Субай къыз къызыб
Чюгюндюр къазады.
Ол кеси барын
Озаргъа базады.

Ол ичиреди
Бизге шекер шай.
Джюз кюн береди
Анъа хар бир ай.

Хубийланы О.

1. Затланы ишлерин кёргюзген сёзлени табыгъыз.

2. Къаты сёзлени табыгъыз. Сёз къаты не заманда айтылады?

3. Къаты ачыкъ тауушланы атларын айтыгъыз.

294-чю иш. Бу хапарчыкъланы окъугъуз. Анъа ат атагъыз.

Тау башларын кюн джарытады. Кюнню таякълары терекледе, чырпылада, суулада, терезеледе, оджакълада ойнайдыла. Салкъын аязчыкъ къагъады. Тёгерек шошду. Джолчукъну сабанла таба окъуучула барадыла. Ала ишге ашыгъадыла.

Хапарчыкъны джазыгъыз.

1. Затланы атларын табыгъыз. Бу хапарчыкъда затланы атларын кёргюзген сёзле къаллай соруугъа джууаб этедиле?

2. Джумушакъ сёзлени табыгъыз. Сёз джумушакъ не заманда айтылады?

3. Джумушакъ ачыкъ тауушланы атларын айтыгъыз.

Словарь

автoбус	ийнeк	подъезд
Автомобиль	инженер	пóезд
алфавит	кeк агъач	портфель
апрель	кeгюрчюн	пионер
айтым	кинó	председатель
Айры чeб башы	кишдик	сабий
арйу	коммунист	самолет
айю	концерт	секретарь
бабуш	къайын	сентябрь
барабан	къая	солуу
бараз кюн	эчки агъач	студент
библиотека	къабдал	сьезд
большевик	къакъгъыч	тауукъ
больница	къычырыучу	тамбла
булбул	къарылгъач	ташкeмюр
бийыл	къоян	тетрадь
былтыр	лагерь	телеграмма
вокзал	литература	тоб
галстук	лeтчик	трудодень
газет	машина	трактор
горн	метро	туякъ
гудок	ноябрь	тюкю
делегат	октябрь	уллeзек
депутат	окъуу	уучу
декабрь	отряд	фабрика
дуня	партия	февраль
джумарыкъ	пальто	хайуан
завод	пенсiонер	цирк

чёртлёуюк
чѣб
чынар

чыпчыкъ
шофѣр
шинѣль

экскурсия
этаж
январь
ящик

БАШЛАРЫ

§ 1. Биринчи классда окъулгъанны къайытарыў	3
§ 2. Таўушла бла харифле	12
§ 3. Уллу харифле	15
§ 4. Къайытарыў	19
§ 5. Затланы кёрюзген сёзле	21
§ 6. Затланы ишлерин кёрюзген сёзле	28
§ 7. Затланы сыфатларын кёрюзген сёзле	33
§ 8. Затланы атларын, ишлерин, сыфатларын кёрюзген сёзлени къайытарыў	38
§ 9. Къаты, джумушакъ ачыкъ таўушла	45
§ 10. Зынъырдауукъ эмда тунакы къысыкъ таўушла	51
§ 11. Зынъырдауукъ эмда тунакы харифлени сёзню ахырын да тюз джазыў	54
§ 12. Зынъырдауукъ харифле бла тунакы харифлени сёзню арасында тюз джазыў	57
§ 13. Къайытарыў	59
§ 14. Й(къысха и)	60
§ 15. Ў(къысха у)	63
§ 16. Ё	65
§ 17. Сёзде басым	66
§ 18. Экилениб тюшген къысыкъ харифли сёзле	69
§ 19. Джууукъ сёзле	70
§ 20. Айтым	73
§ 21. Айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзле	76
§ 22. Айтымда не айтылгъанын билдирген сёзле	80

§ 23. Айтымда кимни, нени юсюнден айтылганын эм не айтылганын билдирген сёзлени къайытарыу	84
§ 24. Айтымда сёзлени бир-бирлерине байланыулары	88
§ 25. Джылда октулганны къайытарыу	95

Х. Суюнчев, А. Бозиев.

Карачаевский язык

Грамматика, правописание и развитие речи.
Учебник для 2 класса начальной школы

Редактор *И. Р. Салпагаров.*

Художественный редактор *Д. Х. Кубанов.*

Технический редактор *З. Т. Темирова.*

Корректор *Р. А. Ижаева.*

Сдано в набор 8/1-1963 г. Подписано к печати 3/V-1963 г.
Бумага 60x92¹/₁₆. Печатных л. 7,5. Уч.-изд. л. 4.1.
Тираж 4000 экз. Заказ № 125. Цена 9 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, Ленина, 35-а.
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 32.

ЭСЛЕННҖЕН ХАЛАТЛА

Бет	Тизгин	Басмаланганы	Тюсю
6	баш. 16	таула	таулары
9	баш. 3	суу—укъ кий—им	Су—уукъ ки—йим
11	баш. 16	сёзлеге назик джалгъаула	Сёзлеге джалгъаула
18	баш. 8—9	джырланадыла	джырланады
22	баш. 1	—	Юлгю:
32	баш. 5	тюблерине тартыгъыз.	тюблерине сызла тартыгъыз
37	баш. 8, 11, 19	къаршы	къаршчы
39	баш. 10	<i>Джаз</i> терк <i>кетди</i> .	<i>Джаз</i> терк <u>кетди</u> .
42	бет. 4	Затны	Затлары
65	баш. 1	У болгъан а-ны	У бла а-ны
67	тюб. 1	этигенди	этигенди
78	тюб. 14	таулада отлайдыла.	таулада ... отлайдыла.
82	тюб. 7	тюблери	тюблерине
86	баш. 7	аланы	аны
86	тюб. 9	анасы аны	анасы ...
88	тюб. 6, 7	бла бир-бирине байланадыла.	бередиле.
96	баш. 12	Точкаладан	Точкадан
97	тюб. 6	бола	бла
104	баш. 12	къарандаш	карандаш
106	баш. 11	талада	таулада
115	баш. 12	хапарчыкълары	хапарчыкъны

Багъасы 9 кап.